

Villakäsityöt Itämeren saarilla

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

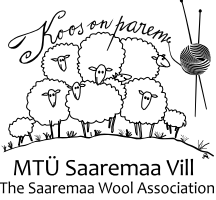
CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007-2013

Villakäsityöt Itämeren saarilla

Käsityökirja ja DVD-elokuva

Knowsheep-projektin julkaisu

Tallinna 2013

Hiiu Sheep and Cattle Society

PARGAS
SKÄRGÅRDSSTADEN

PARAINEN
SAARISTOKAUPUNKI

KnowSheep-hanketta rahoittavat Euroopan unioni, Euroopan aluekehitysrahasto, Central Baltic Interreg IV A ohjelma 2007–2013 sekä Saaristo ja saaret -alaohjelma.

Julkaisun sisältö edustaa julkaisijan näkemyksiä. Hallintoviranomainen ei vastaa hankkeen esittämästä sisällöstä.

Sisältötoimittajat: Karen Allas, Anu Sepp

Tekninen toimittaja: Svea Aavik

Kääntäjä: Luisa Tölkebüroo

Taitto ja paino: Rebellis

Kuvat: Alar Allas, Anu Sepp, Sonja Tobiasson, Katrin Kabun, Külli Bergholm, Vera Hongell, Annika Michelson, Jill Christiansen, Egon Sepp, Ullversta'n, Eve Anders Eco Fashion, C.O. Bullov, Johannes Pääsuke, Carl Oswald, Kaie Kesküla, Selma Kase, Hanno Luukas, Birgitta Nygren, Rauno Träskelin, Tatu Lertola, Riina Tomberg, Mareli Rannap, Hannele Köngäs

Saarenmaan museo, Viron kansallismuseo, Viron ulkoilmamuseo, Gute lammasseura, Saaremaa Vill MTÜ, Tallinnan Yliopiston Historian Instituutin arkeologian kokoelma, Hiiunmaan museo, Svenska Odlingens Vänner (SOV) arkistokokoelma, Grasp Studio, Hiiu Vill OÜ, Ullversta'n, Villa Ylle

Etu- ja takakansi: kuva ja suunnittelu, Alar Allas

Etukannen kuvat (vasemmalta oikealle):

1. Seinävaate ryijy-tekniikka, kuva Sonja Tobiasson
2. Lapanen, yksityiskohta Saarenmaalta, kuva Saaremaa Wool
3. Lapanen, yksityiskohta Gotlannista, kuva Birgitta Nygren

Etukansi neulotut pilvet: Anu Sepp

Kartta: Aili Allas

Etusisäkannella: Vaiveren naiset keritsemässä, Saarenmaalla, 1943. Kuva: C.E. Kirchhoff

Takasisäkannella: Lampaat saarella Turunmaan saaristossa. Kuva: Johanna Ahlstrand

Copyright © Estonian Crop Research Institute

ISBN 978-9949-9119-5-0 (trükis)

ISBN 978-9949-9119-3-6 (DVD)

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	Anu Sepp	5
2. Paikalliset lammasrodut	Karen Allas	8
3. Saarelaisten lampaanhoitoperinteet	Merike Sepp	15
4. Työvälineet ja työtavat kautta aikain	Kaie Kesküla	19
5. Kasvivärjäys	Kaie Kesküla	23
6. Esimerkkejä saarelaisten käsityöperinteistä	Kaie Kesküla, Birgitta Nygren, Sonja Tobiasson	27
7. Perinteet ja nykypäivä	Katrin Kabun	52
8. Nykypäivän mallit perinneaiheiden ja luonnon inspiroimana	Karen Allas	58
9. Villan hoito	Anu Sepp	63
10. Lähteet		65

SWEDEN

FINLAND

Gulf of Finland

Baltic sea

ESTONIA

Gotland

Åland Islands

Aboland Islands

Vormsi

Hiiumaa

Muhu

Saaremaa

Kihnu

Ruhnu

Itämeren saaret, joista tässä kirjassa kerrotaan, kuuluvat pääosin Virolle, Suomelle ja Ruotsille. Saaria on tuhansia, monet niistä ovat pienempiä, toiset suurempia. Saaria on kirjaimellisesti ottaen tuhansia, ja toiset ovat pienempiä, toiset suurempia. Suurimmat saaret ovat Gotlanti, Saarenmaa, Hiidenmaa ja Öölanti.

Mitä yhteistä on saarten asukkailla? Vahva side Itämereen sekä lampaankasvatus. Pohjoismaisen ilmaston vuoksi ihmiset ovat olleet riippuvaisia lampaantaljoista ja villavaatteista, jotka pitivät heidät lämpiminä. Lampaista saatiin lisäksi lihaa, jota käytettiin ruoaksi, sekä sarvia ja luita, joista valmistettiin työkaluja. Lampaat ovat olleet myös hyvin hyödyllisiä eläimiä saarten rantaviivan ja -niittyjen hoitajina.

Turunmaan saaristo. Kuva: Sonja Tobiasson

Itämeren saaret ovat toimineet aikojen kuluessa sekä kauppiaiden että valloittajien välisatamina mantereen ja avomeren välillä. Itämeren ympäristöstä muodostui varhaisella rautakaudella viikinkien kauppaimperiumi, joka ulottui Venäjän jokireittien kautta aina Mustallemerelle ja kesti hansakauppiaiden aikakauden läpi nykypäivään saakka. Saaristolaisiin ovat vaikuttaneet useat kulttuurit: Välimeren, Lähi-idän, Tanskan, Puolan, Saksan ja Venäjän kulttuuri. Lisäksi saaristolaiset ovat itse toimineet kulttuurikanavana.

Se heijastuu myös käsitöiden kuvioihin. Matkoillani käydessäni käsityömuuseoissa ja liikkeissä olen usein yllätynyt nähdessäni, että symboleja tai kuvioita, joita olen pitänyt tyypillisenä jollekin virolaiselle saarelle, pidetään myös jonkin muun alueen perinteisenä kuviona. Esimerkiksi kahdeksansakarainen kannuksenpyörä, jonka olen tuntenut Virossa ”Muhun mäntynä” on käytössä myös useissa muissa kulttuureissa. Toinen ikivanha kuvio, joka on yhteinen kaikille näille saarille, on aurinkopyörä. Lisäksi Shetlannin saarilta kotoisin oleva Alice Starmore on skotlantilaisia kuvioaiheita etsiessään maininnut yhdeksi vaikutuslähteeksi niin sanotun Itämeren piirin (Book of Fair Isle Knitting, s. 16–19).

Samanlaisia kuvioita olen löytänyt kaukaisistakin paikoista, esimerkiksi tunisialaisilta markkinoilta.

Eestin ”Muhun mänty”. Kutoja Maret Suik. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Neulakinnas. Kuva: Anu Sepp

Kyseisillä saarilla kehittyi aikojen kuluessa samaan aikaan samanlaisia villankäsittelytekniikoita ja -menetelmiä. Esimerkiksi neulakinnastekniikka puikoilla neulomisen ikivanhana muotona, jonka historia ulottuu pronssikaudelle, oli tuohon aikaan yleinen tekniikka. Ruotsin Åslesta on löydetty kinnas, joka on peräisin 200–300-luvulta eKr. Gotlannin viikingit käyttivät tällaisia kintaita kauppatavarana (Bush, N., Folk Knitting in Estonia). Langan kehräämiseen käytetyt rukit ja kutomiseen käytetyt kangaspuut sekä muut villan käsittelyyn käytetyt työvälineet ovat alueella melko samanlaisia. Ne ovat peräisin myöhäisemmältä kaudelta Englannista. On merkillepantavaa, että kiinnostus näiden vanhojen tekniikoiden uudelleen elvyttämiseen on kasvamassa.

Saaret ovat toisaalta avoinna merelle ja siten myös muiden kulttuurien vaikutuksille. Toisaalta on ollut aikoja, jolloin ympäröivällä merellä oli päinvastainen vaikutus. Tämä saaristolaisuuden toinen puoli on vaikuttanut saarilla myös lampaiden kasvatukseen ja käsityöhön.

Virolainen maatiaislammasrotu, joka on muuttunut harvinaiseksi, on säilynyt Kihnussa, Ruhnussa, Saarenmaalla ja Hiidenmaalla sekä myös Viron mantereen äärialueilla juuri näiden saarien ja alueiden etäisen sijainnin vuoksi. Myös käsin neulottujen kintaiden ja villapaitojen, kansallispukujen ja muiden vaatteiden vanhat perinteiset kuviot ja tekniikat ovat säilyneet saarilla tähän päivään saakka nimenomaan siitä syystä, että saaret sijaitsevat syrjässä.

Paraisten (Suomi) perinteisiä kansallispukuja Bergmannin pelimannihtyeen yllä. Puvut Brages Ab:n tekemät. Kuva: Vera Hongell.

Saaremaan kansantanssijoita. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Pohjois-Euroopan maissa arvostetaan käsityötä, ja käsityönopeus kuuluu edelleen maiden koulujen opetusohjelmaan. Kansallispukuja kannetaan ylipäin vielä nykyäänkin juhlatilaisuuksissa.

Kiinnostus neuleita ja neulomista kohtaan alkoi kasvaa koko maailmassa 1960- ja 1970-luvulla. Skandinaavisista neuleista ja kankaankudonnasta tuli hyvin suosittuja. Kirjoissa ja neulelehdissä olivat edustettuina Itämeren alueen länsipuoliset maat ja Suomi. Ylivoimaisesti suosituimpia olivat norjalaiset ja ruotsalaiset villapaidat (Pagoldh, S., Nordic Knitting).

Virolainen kulttuuri oli kuitenkin tuohon aikaan neuvostomiehityksen vuoksi eristettynä muusta maailmasta. Hieman Viron jälleensittenäistymisen jälkeen, vuonna 1999, amerikkalainen Nancy Bush julkaisi kirjan Folk Knitting in Estonia, joka antaa erinomaisen katsauksen Viron historiasta ja kansankulttuurista, muun muassa neulemalleista. Mielenkiinto virolaisia neuleita ja malleja kohtaan lisääntyi sen ansiosta koko maailmassa.

Virossa julkaistaan nykyään joka vuosi villa- ja käsityöaiheisia kirjoja mutta useita niistä ei käännetä englanniksi. Nykyinen vapauden aika antaa meille kuitenkin mahdollisuuden käydä Itämeren naapurisaarilla ja jakaa jälleen omia taitojamme ja kykyjämme, kuten viikinkiajalla.

Olemme hyvin kiitollisia tiedonvaihtoa edesauttavista aloitteista sekä rahallisesta tuesta, jota olemme saaneet KnowSheep-hankkeen yhteydessä.

Tämä kirja antaa kuvan villan työstön ja käsittelyn kehityksestä Itämeren saarilla. Tietojaan jakavat suurimmilta saarilta kotoisin olevat kirjoittajat.

Kirjan mukana on erilaisia tekniikoita esittelevä DVD, joka tarjoaa kiinnostavaa tietoa niin opiskelijoille kuin kokeneille käsityömestareille. Tarkempia ja perusteellisempia tietoja saa kirjan lopussa luetelluista lähteistä.

Viimeiset kiitossanat esitetään Karen Allakselle, omalle ”paimenkoirallamme”, joka koordinoi kaikkien työtä ja ohjasi sitä oikeaan suuntaan.

Ryhmä Saarenmaan käsityöläisiä vierailmassa veneellä Gotlannissa ottamassa osaa Krea Tov huovutus symposiumiin.

Karen Allas

Viron, Suomen ja Ruotsin maataislampaat kuuluvat samoihin pohjoiseurooppalaisiin lyhythäntäisiin lammasrotuihin. Nämä rodut ovat eläneet koko Pohjois-Euroopan alueella rautakaudesta lähtien ja joissain paikoissa vieläkin kauemmin.

Saarenmaan myöhäisemmän kivikauden (4900–1800 eKr.) ja pronssikauden (1800–500 eKr.) asuinalueilta löydettyjen luuesineiden tutkimisen ansiosta on pystytty määrittelemään, milloin ihmiset alkoivat elättää itseään kotieläinten, muun muassa lampaiden, kasvatuksella. Kun varhaisella kivikaudella keihäänkärkien ja naskalien valmistamiseen käytettiin hylkeen, kalan ja villieläinten luita, pronssikaudella nämä esineet tehtiin jo pääasiassa kotieläinten luista. Mielenkiintoista on, että Saarenmaan pronssikautisilta asuinpaikoilta löydetty naskalit (nahan käsittelyyn ja tekstiiliesineiden valmistamiseen käytetyt teräväkärkiset työkalut) oli valmistettu tavallisesti vuohien tai lampaiden kämmen- tai jalkapöydänluusta ja että eläinten jäännöksistä on säilynyt eniten vuohien ja lampaiden luita ja seuraavaksi eniten nautojen, sikojen ja hevosten luita.

Pronssikausi - lampaan tai vuohen sääriluusta valmistettu keihäänkärki.

Luunaskalit lampaan tai vuohen jalkapöydän luusta. Tallinnan Yliopiston Historian Instituutin arkeologian kokoelma.

Lampaan häntiä

Pohjoiseurooppalaisilla lyhythäntäisillä lammasroduilla on tiettyjä yhteisiä piirteitä. Niillä on lyhyt häntä, joka on tyvestään leveä ja kapenee vähitellen karvapeitteiseen kärkeen saakka. Pää ja jalat ovat villattomat. Sekä uuhet että pässet voivat olla sarvellisia tai nupoja. Ne ovat pienempiä muihin rotuihin verrattuna. Lampaat ovat yleensä elinvoimaisia, terveitä ja hyviä emoja. Koska näillä lampailla on säilynyt useita alkukantaisia selviytymisviitteitä, niitä on paljon helpompi hoitaa useisiin nykypäivän rotuihin verrattuna. Taljassa esiintyy hyvin erilaisia kuvioita ja värejä: puhdasta valkoista, syvänmustaa, erilaisia harmaan ja ruskean sävyjä ja punaruskeaa.

Pitkähäntäinen lammas. Kuva: Alar Allas

Lyhythäntäinen lammas. Kuva: Annika Michelson

Näitä lampaita kutsutaan myös maatiaislampaiksi, mikä tarkoittaa, että ne ovat kehittyneet suurelta osin luonnollisten prosessien kautta elinympäristöönsä sopeutumalla. Viralliset rodut on sitä vastoin jalostettu valikoimalla, jotta ne olisivat tiettyjen normien mukaisia.

Maatiaisrodut ovat virallisiin rotuihin verrattuna geneettisesti ja fyysisesti monimuotoisempia. Useat viralliset rodut ovat kehittyneet maatiaisrotujen yhdenmukaistamisyritysten tuloksena.

Alueen ilmaston ja ympäristön mukaan – kylmät tai sateiset alueet, lampaiden elinpaikkana merenranta tai metsä – erilaisille pohjoiseurooppalaisille lyhythäntäisille lammasroduille on kehittynyt aikojen kuluessa erilaisia ominaisuuksia, muun muassa erityyppisiä villoja, jotka vaihtelevat kiharuudeltaan, kiilloltaan ja pehmeydeltään.

Tähän ikivanhaan lammasrotuun kuuluvat Suomessa ahvenanmaanlammas (eli saaristolaislammas), kainuunharmaa ja suomenlammas. Virossa näitä lampaita kutsutaan Viron maatiaisiksi. Gotlannin vanhin rotu on gutelammas. Myös Ruotsin mantereelta löytyy useita harvinaisia maatiaislammaskotuja (Dala-Päls, Fjällnäs, Gestrike, Helsinge, Klövsjö, Roslag, Svärdsjö, Värmland, Åsen).

Suomenlammas. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Gute lammas. Kuva: Gute lammaseura, Nykil, Ruotsi

Eestin maalammas. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Ahvenanmaan lammas. Kuva: Sonja Tobiasson

Pohjoiseurooppalaisiin lyhythäntäisiin lammasrotuihin kuuluvia lampaita elää myös Islannissa (islanninlammas) ja Shetlannin saarilla (shetlanninlammas). Tätä lammasrotua levittivät viikingit, jotka ottivat lampaita mukaansa matkoilleen saadakseen niistä miehistölleen lihaa, villaa ja nahkaa.

Muualta tuodut suuremmat, pitkähäntäiset lammasrodut syrjäyttivät aikojen kuluessa vähitellen useat lyhythäntäiset lammasrodut. Useista pohjoiseurooppalaisista lyhythäntäisistä lammasroduista on tullut harvinaisia omalla maantieteellisellä alueellaan. Useat niistä on luokiteltu uhanalaisiksi lajeiksi ja rauhoitettu. Tähän tulokseen on päädytty villateollisuuden historiallisen kehityksen johdosta.

Hienompi villa

Villakauppa oli keskiajalla Euroopassa hyvin tuottoisaa toimintaa. Erityisen hyvää hintaa saatiin hienokuituisesta villasta, sillä hieno villainen verkkakangas oli eliitin keskuudessa haluttua. Paikallisten lammascarotujen villa sopi kyllä käsin neulomiseen, kankaankudontaan ja huovuttamiseen, mutta verkkakaan valmistukseen se oli liian karkeaa. Siitä syystä Pohjoismaihin alettiin tuoda hienovillaisia pitkähäntäisiä lammascarotuja, kuten merinolampaita.

Kustaa Vaasan hallintokaudella (1523–1560) Ruotsin valtio ryhtyi tuomaan Saksasta ja Englannista lampaita, joita kasvatettiin Ruotsin kuningashuoneen kartanoissa. 1700-luvulla alettiin jälleen tuoda myös hienovillaisia lammascarotuja. Valtio maksoi rahallista korvausta talonpojille ja maahantuojuille, jotka edesauttoivat merinolampaiden lukumäärän lisääntymistä Ruotsissa. Valtion päämääränä oli luoda vahva tekstiiliteollisuus Englannin esimerkkiä noudattaen. Maalaisväestö oli uusia rotuja vastaan ja suosi paikallisia rotuja, joiden karkea villa sopi kotikutoisen kankaan valmistukseen. Ristiriita kesti useita vuosisatoja. 1900-luvulla lampaiden määrä ja tekstiiliteollisuuden merkitys vähenivät, sillä Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja Etelä-Amerikassa tuotettiin pehmeintä villaa alhaisimmilla hinnoilla.

Myös Virossa tuotiin saksalaisten kartanonomistajien aloitteesta hienovillaisia lampaita, erityisesti merinolampaita. 1800-luvun alkupuolta onkin kutsuttu Virossa hienovillalampaiden aikakaudeksi. Lampaiden lukumäärä kasvoi niin nopeasti, että vuonna 1840 Virossa ja Liivinmaalla oli 208 820 hienovillaista lammasta tai hienovillaisen lampaan ja maatiaislampaan risteytystä. Se oli melko suuri määrä: nykyään Virossa on lampaita alle puolet kyseisestä määrästä. Koska kilpailu australialaisen merinovillan kanssa painoi hienovillan hinnat alas, kartanonomistajat ryhtyivät tuomaan maahan lihalampaita. 1800-luvun loppupuolta on siitä syystä kutsuttu lihalampaiden aikakaudeksi.

Suomeen tuotiin hienovillaisia lampaita Saksasta ja Ruotsista. Lisäksi suoraan Espanjasta tuotiin noin 1 800 merinolammasta. Hallitukselle ehdotettiin, että kaikki maatiaislammaspässit korvattaisiin puhdasrotuisilla merinolammaspässeillä. Tilanomistajat eivät kuitenkaan suostuneet siihen, ja hienovillaisten rotujen tukeminen väheni entisestään, kun markkinoille tuli australialaista villaa ja paikallinen tekstiiliteollisuus kääntyi alamäkeen. Kuten myös Virossa, huomio keskittyi sen jälkeen lihalampaiden kasvattamiseen.

1900-luvun alussa tehtiin uusia aloitteita jalostuksessa, mutta aloitteiden päämäärät ja lopputulokset vaihtelivat. Virossa jalostettiin vuonna 1926 aloitettujen tavoitteellisten risteytysten tuloksena kaksi uutta lammascarotua: Viron mustapäälammasta, joka on paikallisen maatiaislampaan sekä shropshire- ja oxford down -lampaiden risteytys, ja Viron valkopäälammasta, joka on paikallisen maatiaislampaan ja sheviottilampaan risteytys. Nämä rodut tunnustettiin uusiksi lammascaroduiksi vuonna 1958, ja niitä jalostettaessa pyrittiin ennen kaikkea parantamaan lihan laatua. Näitä rotuja on kaikkein eniten virolaisilla maatiloilla, myös saarilla. Koska ne ovat pääasiassa lihalampaita, käsityöläiset eivät arvosta niiden villaa kovin paljon. Muissa maissa tällaisten lampaiden villaa käytetään kuitenkin muiden tuotteiden, esimerkiksi eristeiden valmistamiseen.

Virossa pieniä maatiaislammastalustoja oli enää harvoilla tiloilla kaukaisemmillä alueilla, kuten Viron saarilla. Useat tilanomistajat kuitenkin ostavat maatiaislampaita yrittäen siten säilyttää rotua ja lisätä maatiaislampaiden määrää vapaaehtoisesta aloitteesta. Toisin kuin Ruotsin ja Suomen maatiaislampaita, Viron maatiaislampaita ei ole virallisesti tunnustettu ja maatiaislampaiden lukumäärää ei tiedetä tarkkaan, sillä niiden luokitusta ei ole Viron maatalousalan rekisteri- ja tietokeskuksessa (*Põllumajanduse Registrite ja Informatsioon Amet*). Maadjas MTÜ:n tietojen mukaan Virossa on noin 500 maatiaislammasta (2013). Vaikka niiden villa on kysyttyä käsityöläisten keskuudessa, erityisesti sellaisten käsityöläisten keskuudessa, jotka suosivat luonnollisia värejä, suurin osa käsityöläisistä käyttää kuitenkin tuontilankoja, joissa on suurempi väriervalikoima ja joita on jatkuvasti saatavilla.

Gotlanninlammas ja gutelammas

Gotlannin gutelammas (ruotsiksi *gutfår*) on lähes hävinnyt. Vuonna 1940 jäljellä oli alle 20 sarvipäistä lammasta. Pieni ryhmä tilallisia ryhtyi kuitenkin toimimaan sarvellisten gutelampaiden säilyttämisen puolesta, ja niiden lukumäärä alkoi jälleen kasvaa. Vuonna 1977 gutelammasyhdistys otti tehtäväkseen rodun säilyttämisen, ja gutelampaiden lukumäärä on tällä hetkellä noin 7 000.

Gotlanninlampaasta (ruotsiksi *pålsfår*) on tullut melko kuuluisa kiharan ja silkinharmaan villansa ansiosta. Villaa käytetään turkkien, liivien ja huonekalupäällysteiden valmistamiseen. Rodun jalostamiseksi on risteytetty useita lyhythäntäisiä rotuja: gute-, karakul- ja romanovlampaita. 1920-luvulla alkaneen tarkoituksellisen jalostuksen ja intensiivisen karsinnan tuloksena on saatu nykyinen lammas. Sitä kasvatetaan sekä lihan että villan vuoksi, ja villa sopii hyvin huovutukseen ja neulomiseen. Gotlanninlampaita on noin 15 000, ja ne muodostavat lähes 23 prosenttia saarella elävistä lampaista.

Gotlanninlammas. Kuva: Külli Bergholm

Gotlanninlampaan villaa. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Suomenlammas ja ahvenanmaan lammas

Suomen maataislampaan valikoiva jalostaminen alkoi Suomen lammasyhdistyksen perustamisen jälkeen vuonna 1918. Tavoitteena oli parantaa sekä lihan- että villantuotantoa. Suomessa on tällä hetkellä noin 15 000 suomenlammasta. Suomenlampaan liha ja villa ovat laadukkaita.

Kun ahvenanmaanlampaat koottiin yhteen vuonna 1980, kävi ilmi, että tätä paikallista rotua uhkasi sukupuuttoon kuoleminen. Tähän mennessä populaatio on kasvanut noin 1 200 lampaaseen (2012).

Useat käsityöläiset ja muodinluojat ovat viime vuosina sitoutuneet paikallistuotannon ostamista tukevaan liikkeeseen ja luovat tuotteita, jotka on suunnattu tälle kasvavalle markkinasegmentille. Monet ihmiset liittävät tämän liikkeen ruokaan, sillä lähiruoan ostamisen eduista on järjestetty paljon tiedotuskampanjoita. Nykyajan tietoinen kuluttaja haluaa tietää tarkalleen, mistä hänen syömänsä ruoka on peräisin, ja hän haluaa tietää jopa maatilan ja tuottajan nimen. Matkailijat ovat erityisen kiinnostuneita todellisista, aidoista, paikallisista kokemuksista, tapahtuipa se sitten alueen ruokia maistelemalla tai käsitöitä ostamalla. Ne ovat hyviä syitä, miksi kannattaa ostaa paikallista ruokaa, ja sama pätee myös tekstiileihin. Paikallisten tuotteiden ostaminen auttaa tukemaan paikallista taloutta, maanviljelijöitä, ympäristöä ja yhteisön elämää.

Paikallisten lammaserotujen nostaminen esiin raaka-aineiden lähteenä antaa lisäarvoa Itämeren saaristoalueella nykyään valmistettaville käsityöesineille.

Paikallisia käsitöitä viljelijöiden markkinnoilla Paraisilla, Suomessa. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

**Stentorpilla kasvatetut suomenlampaat tarjoavat villan jota he käyttävät omissa tuotteissaan ja malleissaan.
Kuvat: Jill Christiansen, Stentorp**

Suomenlampaista Stentorpissa. Kuva : Saaremaa Vill MTÜ

Gotlanninlampaan nahasta valmistetut tyynynliinat. Suunnittelu: Laila Gustavsson, Gotlanti

Gotlanninlampaan nahasta valmistetut tossut. Suunnittelu: Laila Gustavsson, Gotlanti

Istuintyyny, suunnittelu: Annika Grandelius, Ullversta'n , Gotlanti. Kuvat : Ullversta'n

Pukusuunnittelija Eve Anders käyttää Eestin maatiaislammasten villaa Anneli Ärmpalun laumasta. Tämän kuvakampanjan tavoitteena on havainnollistaa lampaan taljan inhimillistä käyttöä kattamalla alaston ihminen taljalla jonka seurauksena lammas jää "alasti". Kuva: Eve Anders Eco Fashion

3

Saarelaisten lampaanhoitoperinteet

Merike Sepp

Lampaiden hoito on Sörven seudulla hyvin merkittävällä sijalla. Lampaat ovat olleet seudulla suosittuja eläimiä melko kauan. Ansekülän kolhoosin navetoissa oli lampaista jo Venäjän vallan aikaan, ja niitä paimensivat kesälomillaan oman kylän lapset. Rannikon asukkaat laidunsivat lampaista merenrantaniityillä, jossa paimen kulki lampaiden mukana. Laitumet eivät olleet aidattuja, sillä kuljettiin rantaa pitkin. Siellä kasvoi lampaille hyvin sopivia kasveja. Kasvillisuuden lajirunsaus varmistaa lampaiden hyvän ja laadukkaan villan.

Lampaiden pesua merenrannalla vuonna 1932. 3958:82 Saarenmaan museo

Erilaisia vanhoja perinnetapoja:

- Martinpäivänä ei saanut tehdä mitään villaan ja kehräämiseen liittyviä töitä.
- Jos lammas kerinnän aikana ulostaa, silloin lampaat sikiävät, jos kusee, niin silloin vähenevät. Tämä käsitys oli vallalla myös muualla Virossa, esimerkiksi Hallisten pitäjässä (Etelä-Virossa).
- Rannikon asukkaiden vesijuhlaa vietettiin sitä varten, että uskottiin, että seuraavana vuonna saadaan parempaa ja pehmeämpää villaa. Sitä vietettiin sen jälkeen, kun lampaat oli pesty meressä ja rannalla.
- Pässien kiveskarvat säilytettiin neitoja varten, jotta he punoisivat niitä takin alareunaan. Silloin he pääsivät varmasti naimisiin.
- Ei nälkiintyneelle lampaalle kasva villa.
- Rannikon asukkaat tekivät useita töitä talkoilla, sekä meren rannalla että toistensa maataloilla. Yhdessä työ sujui joutuisammin, kuultiin uutisia ja päivän päätteeksi myös juhlittiin.
- Jokaisessa kylässä oli oma paimenensa, joka kutsui jokaiselta maatilalta lampaat yhteen ja vei ne meren rannalle. Hänellä oli siihen oma keinonsa, johon lampaat reagoivat tottuneesti. Toiset käyttivät siihen pajupilliä, toiset taas pitkää koivuntuohesta valmistettua paimentorvea. Kylän paimenella oli aina hauska nimi, esimerkiksi minun isoäitiäni kutsuttiin Lamba-Liiniksi. Hänen oikea nimensä oli Aki-Liina. Kun hänen piti mennä paimeneen, sanottiin tavallisesti, että ”ta läheb nüüd lamba” (hän menee nyt lampaista paimentamaan).

Lampaan peseminen ja keritseminen

Ennen vanhaan lampaat pestiin ja kerittiin huhti- tai toukokuussa. Silloin ei ollut vielä karpäsiä eikä paarmoja. Merivesi oli luonnollisesti vielä viileää, mutta se virkisti ja karaisi kevätsymystä vastaan. Naiset laittoivat villasukat jalkaansa ja villavaatteet ylleen ja menivät mereen. Villainen materiaali lämmittää jopa märkänä. Lampaalla taas oli turkki omasta takaa. Lampaan pää pidettiin ylhäällä ja villa kellui merivedessä – siten kaikki katajanneulaset ja roskat irtosivat paremmin. Lammasta hangattiin ja liotettiin aurinkoisella ilmalla kylmässä vedessä. Kevätauringon lämpö oli lämmittänyt veden matalassa rannassa. Kun työ saatiin valmiiksi, uitiin vaatteet päällä ja roiskittiin toisia vedellä. Rannassa pidettiin suuret vesijuhlat, niin kuin talkoissa oli yleensä tapana.

Lampaiden pesutalkoot Sörven rannalla vuonna 2010. Kuva: Egon Sepp

Lampaan täytyi kuivua yhdestä kolmeen päivää, ja vasta sen jälkeen voitiin aloittaa kerintä. Tällä alueella siihen käytettäviä työkaluja kutsuttiin keritsimiksi eli lammusraudoiksi. Työhön tarvittiin sopiva penkki, jonka päälle lammas asetettiin siten, että sen jalat ulottuivat maahan. Yksi pitkä hihna sidottiin keritsijän olan ympäri ja sen toinen puoli lampaan kaulan ympäri. Silloin ei tarvittu kahta ihmistä auttamaan ja lammas oli rauhallisesti paikoillaan. Villa lajiteltiin kangas- tai verkkosäkkeihin ja ripustettiin kuivaan paikkaan sivurakennuksen kattoon naulojen varaan. Kerittyä villaa ei yleensä pesty. Silloin sitä oli helpompi kehrätä. Vasta myöhemmin, kun langat olivat valmiita, ne pestiin sadevedellä. Jos sadevettä ei ollut koottu riittävä määrä, myös joki- tai järvi- veden kelpasi. Villan pesemiseen suositellaan pehmeän veden käyttöä. Erityisen hyvää on juuri sadevesi.

Villan peseminen

Kotitalouksissa pesuaineena käytetään yleisimmin tavallista saippuaa ja pesusoodaa. Molempia aineita laitetaan yhtä paljon, eli 25–30 g kymmentä vesilitraa kohden. Pyykinvalkaisuainetta ei saa käyttää. Sooda lisätään ammeeseen ensimmäisenä, sillä se poistaa osan kovan veden kalkkisuoloista. Saippua leikataan hiutaleiksi ja liuotetaan kuumaan veteen eri astiassa. Valmistettu saippualliuos kaadetaan sen jälkeen pesuveden joukkoon.

Saippuaa ja soodaa sisältävän pesuliuoksen lämpötila ei saa olla yli 45–50 °C. Saippuavedellä pestäessä erittyä rasvaa ja hikeä, jotka muodostavat emulsion. Pestäessä on tärkeää, että tietty osa rasvasta jää villakuituun, sillä liian puhtaasta villasta tulee karheaa. Pesu tulisi suorittaa melko nopeasti, jotta liuokseen irronnut lika ei tunkeudu villakuituun takaisin. Pesun loppuvaiheessa pesuliuokseen kannattaa lisätä 35–40-asteista vettä niin paljon, että osa pesuliuksesta valuu astian reunan yli.

Pesemiseen voidaan käyttää myös tavallista pesusaippuaa tai vihreää saippuaa, joka huuhdotaan pois runsaalla vedellä.

Ennen villan pesemistä siitä poistetaan kaikki lannan tahrimat osat. Hyvin likainen villa pestään erikseen. Villaa liotetaan ennen pesua 35–40-asteisessa vedessä ammeessa, saavissa tai kaukalossa. Liotusveteen ei tarvitse lisätä saippuaa eikä soodaa, sillä villa sisältää itsessään emäksisiä aineita. Villaa liotetaan 6–8 tuntia ja sitä sekoitetaan liotuksen aikana pari kertaa kepillä tai melalla. Liottamisen loppuvaiheessa villa nostetaan toiseen astiaan, jossa se vaaleaan kylmällä vedellä.

Villan esipesuveden lämpötilan tulee olla 40–45 °C. Esipesussa villaa uitetaan vedessä edestakaisin (voimakas painelu ja hankaaminen käsien välissä ei ole suositeltavaa). Sillä tavalla pesemällä kaikki mineraalinen lika (hiekkä,

multa, savi) saadaan villasta pois ja se vajoaa astian pohjaan. Esipesuaika riippuu villamäärästä ja on noin 20–40 minuuttia. Sen jälkeen villa nostetaan varovasti pesuvedestä pois, jotta pohjaan laskeutunut lika ei tulisi villan mukana. Sitten villa valutetaan ja pesuastia huuhdellaan puhtaaksi. Huuhtelun jälkeen puristeltu villa asetellaan kuivumaan. Villa voidaan kuivattaa ulkoilmassa (ei auringossa) tai hyvin tuulettuvassa tilassa.

Lannan poistaminen villasta.

Villan esipesu. Kuvat: Saaremaa Vill MTÜ

Tilan lämpötila ei saa nousta kuivatuksen aikana yli 50 °C:n. Villan pöyhiminen nopeuttaa sen kuivumista. Kuivatettu villa sisältää tavallisesti 15–16 prosenttia kosteutta.

Pesuvirheitä saattavat olla villaan jäänyt rasva ja hiki, jotka tekevät villasta tahmaista. Villan tahmaisuus saattaa johtua myös kovaan veteen muodostuneesta kalkkisaippuusta. Virheenä tulee pitää myös liiallista pesemistä, minkä seurauksena villakuidusta erottuu kaikki rasva. Se tapahtuu silloin, jos pesuliukoksen lisätään liian paljon pesuaineita. Rasvaton villa on kovaa, karheaa ja haurasta. On tärkeää, että rasvapitoisuus ei laske alle 0,5–0,8 prosentin. Pesuvirhe on myös villan vanuminen, jonka seurauksena villa huopuu. Villa vanuu helposti silloin, kun sitä painellaan tai hangataan kovasti kuumassa saippuavedessä. Villa tulee pestä mahdollisimman nopeasti keritsemisen jälkeen. Kolme kuukautta seissyt pesemätön villa muuttuu keltaiseksi eikä sitä saa enää pesemälläkään valkoiseksi.

Villan kuivattaminen. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Villan kehrääminen

Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Langan kehrääminen oli yksi tärkeimmistä ja raskaimmista naisten töistä. Vanhin kehruuväline on värttinä. Ennen kuin villaa voitiin alkaa karstata, villa tuli nyppiä ulkona viileässä tuulessa puhtaaksi ja kuohkeaksi. Villan karstausta ja kehräystä varten lämmitettiin sauna ja mentiin saunan lämpimään etuhuoneeseen, jossa oli sopivan kosteaa. Lanka alkoi juosta silloin paremmin. Yleensä kehrättiin pesemätöntä villaa, koska villan sijaan pestiin lammasta. Karstoilla tehtiin hahtuvia eli leperkeitä, joita voitiin ryhtyä kehräämään. Toinen mahdollisuus oli karstata ja kehrätä tuvassa kuuman uunin tai liedien edessä.

Muhun nainen kehräämässä 1913.

Kuva: J. Pääsuke, 3761:2555 Saarenmaan Museo

Sörven seudulla oli käytössä mielenkiintoisia sanoja. Esimerkiksi rukki oli okk (muualla Virossa *vokk*). Sörven murteessa sanotaan: *akame nüüd okkima* (*hakkame nüüd ketrama* eli ”nyt ryhdytään kehräämään”). Myös rukin eri osilla oli Sörven murteessa omat nimensä.

- *Jokaisen tuli uskomuksen mukaan kehrätä aina omalla rukillaan.*
- *Muita asioita saa kyllä metsästä mutta itse kasvanutta rukin pyörää ei.*

Ennen vanhaan villa kammattiin, jotta saatiin kampilankaa. Se oli sileämpää ja laadukkaampaa lankaa, joka ei pistellyt. Lampaanvillan sekaan kehrättiin jäniksen, ketun sekä myös koiran villaa.

Kaikkinämatavat ovat säilyneet myös nykypäivään. On hyvä, että vanhat talonpoikaisviisaudet ovat säilyneet sukupolvelta toiselle, sillä jokaisessa uskomuksessa piilee totuuden jyvää.

4

Työvälineet ja työtavat kautta aikain

Kaie Kesküla

Jämäjän (Saarenmaa) nainen karstaamassa vuonna 1929. Kuva: C. O. Bullov, Saarenmaan museo 3235:2

Villaa käsiteltiin esihistoriallisella ajalla ennen kaikkea oman perheen käyttöön. Värttinän ja pystykangaspuiden suorituskyky oli heikko, eivätkä tuonaikaiset lammastuotokset olleet todennäköisesti kovin runsasvillaisia.

Käsityöläisen – sepän, savenvalajan, kankurin ja muiden mestarien – ammatista voidaan puhua keskiajan edetessä. Syntyi kaupunkia, ja kartanoihin tuli käsityöläisiä myös Viron ulkopuolelta. He toivat mukanaan uusia ja tehokkaampia työvälineitä, ja aikaa myöten uudet työvälineet yleistyivät myös paikallisen väestön keskuudessa.

1800-luku ja erityisesti sen viimeinen neljännes toivat mukanaan lisää uudistuksia. Siitä huolimatta myös perinteiset tekstiilikäsityötaitot siirtyivät vanhemmilta lapsille. 1900-luvun jälkipuoliskon tapahtumat Virossa (toinen maailmansota ja neuvostovallan aika) osoittivat, että ne olivat tarpeen.

Villan käsittely keskiajalla – karstat, rukki, vyyhdinpuut, kerinpuut

Keskiajan Euroopassa ryhdyttiin käyttämään 1100-luvulta lähtien villan käsittelyn helpottamiseksi metallipiikkisiä villakarstoja, joiden toinen puoli oli kiinnitetty penkkiin. Pienemmät käsikarstat tulivat Viroon 1800-luvulla.

Euroopassa alettiin käyttää 1400–1500-luvulla langan kehräämiseen ja kertomiseen rukkia (Viies, 2006, s. 180). Aluksi rukiinpyörää kierrettiin käsin, myöhemmin yleistyi poljettava rukki. Viroon tuotiin rukkeja jo 1500-luvulla. 1600-luvulla niillä kehrättiin kartanoissa ja vuosisata myöhemmin myös maalaisväestön kodeissa. Yleisin oli vinorukki. Rukkeja tilattiin 1800-luvulla kyläsorvarilta ja karstoja karstamestarilta. Muut työvälineet valmistettiin itse kotona.

Käsikarstat.

Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Viistorukki.

ERM A 764:166

Pystyrukki. ERM A 584:10,

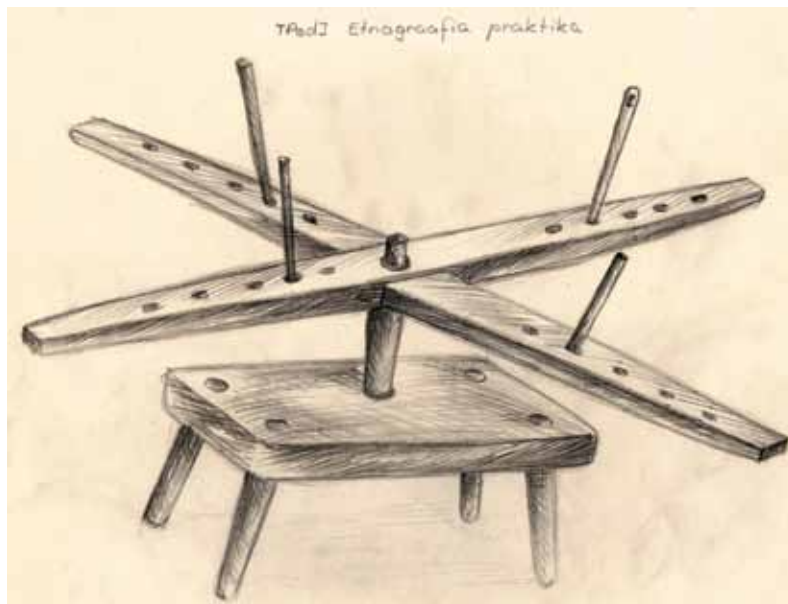
Viron Kansallismuseo

Kehrätty lanka tuli seuraavaksi kerää vyyhdiksi. Aiemman viipsinpuun korvasi **vyyhdinpuu** (eli härveli). Vielä 1800-luvun alkupuolella vyyhdinpuut kiinnitettiin seinään mutta myöhemmin alettiin käyttää jalalla seisovia vyyhdinpuita.

Vyyhdistä lanka kerittiin tarvittaessa kerälle **kerinpuiden** avulla. Sekä vyyhdinpuun että kerinpuiden avulla voitiin laskea langan pituus, mikä oli hyvin tärkeää lointa luotaessa. Mittana käytettiin kyynärää (1 kyynärä = 53 cm). Vyyhdinpuun ympärysmitta oli 4–7 kyynärää, ja 60 kierrosta lankaa vyyhdinpuulla oli yksi pasma. Vasaralla varustetussa vyyhdinpuussa oli hammasratasjärjestelmä, joka laskee langan (Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist, 2000, s. 32). Pasmat sidottiin pasmalangalla kiinni omiksi nipuikseen. Lankavyvyhti koostuu pasmoista. (K. Konsin, 1979, s. 22–27)

Kela. ERM EJ 220:11

Kerimispuut. ERM EJ 481:39, Viron Kansallismuseo

Villa- ja pellavatoita tehtiin syystalvella, jolloin muut maatilan työt oli tehty. Martinpäivän (10. marraskuuta) jälkeen aloitettiin pellavan kehrääminen. Sen jälkeen karstattiin villa ja sitä tehtiin myös talkoilla. Kynttilänpäivään (2. helmikuuta) mennessä myös villojen tuli olla kehrätty.

Loimea varten kehrättiin tiiviskierteisempi ja ohuempi loimilanka lampaan selkävilloista ja kudelangaksi aaltoilevampi lanka. (K. Konsin, 1979, s. 13–14)

Viron ensimmäiset villakehräämöt perustettiin 1890-luvulla. Niissä karstattiin ja kehrättiin lankaa ja joskus harvemmin myös kudottiin kangasta. Sen johdosta maataloilla ryhdyttiin keritsemään lampaita kaksi kertaa vuodessa (aikaisemmin 3–4 kertaa vuodessa), sillä kehräämöt eivät halunneet lyhyttä villaa. Sukka- ja lapaslanka valmistettiin kuitenkin edelleen kotona.

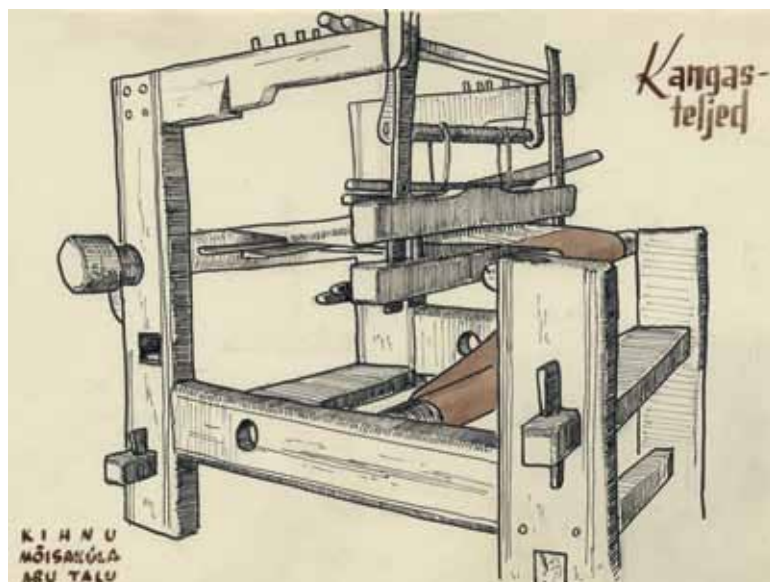
Neulomisvälineet

Neulomisen merkitys villalangasta valmistettujen käsitöiden joukossa tuntuu vähäisemmältä kuin kankaankudonnan. Syynä on ilmeisesti se, että työvälineet olivat paljon yksinkertaisempia ja neulomista harrastettiin muiden töiden ohessa lähes vuoden ympäri. Virossa neulottiin 1800-luvulla pääasiassa lapasia, lyhytvartisista sukkaa ja pitkävartisista sukkaa sekä arki- että juhlaikäyttöön. Harvinaisempia olivat neulotut villapaidat ja pitsihuvit.

Pyöröneuleen neulomiseen käytettiin kupari- tai teräspuikkoja. Pitsiliinoja neulottiin kevyillä puupuikoilla, jotka valmistettiin kotona. Parhaana puikkomateriaalina pidettiin syreeniä.

Kankaankudonnan työvälineet

Langankäsittelyn määrän kasvaessa vanhojen pystykangaspuiden suorituskyky ei enää riittänyt. Vaakakangaspuut tunnettiin luultavasti jo 1200-luvulla, mutta maalaisväestön keskuudessa yleistivät 1600-luvulla niin sanotut yksinkertaiset lattiakangaspuut muine välineineen. (Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist, 2000, s. 64)

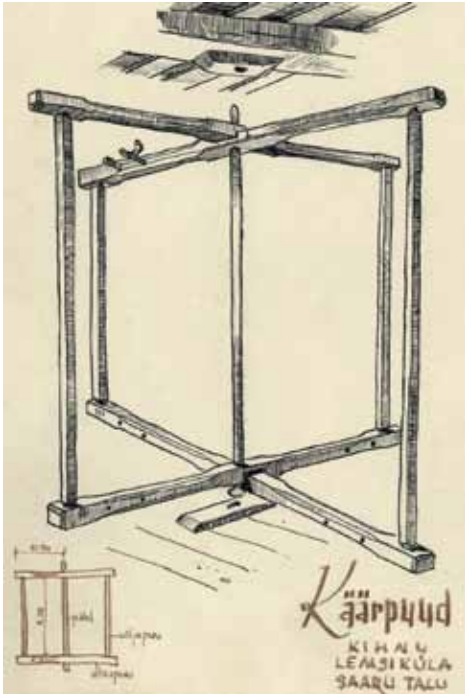
**Kangaspuut, ERM EJ 220:16,
Viron Kansallismuseo**

Yksinkertaisissa lattiakangaspuissa neljä tukitolppaa eli pilaria on yhdistetty sivupuihin. Etummaisiet tolpot olivat tavallisesti matalammat ja niiden välissä oli kutojan penkki. Takapilarit kannattelevat yläpuita. Yläpuihin nojautuvista poikkipuista roikkuu **2–4 niittä** sekä **pirta** (ns. ylempi luha). Niisiä liikutetaan puisten niisivarsien välityksellä. Yksinkertaisten kangaspuiden leveys oli kaksi kyynärää eli 110–120 cm, ja niillä pystyi kutomaan kapeahkoja yksinkertaisia sidoksia (palttina, toimikas) ja kuviollisia kankaita (flander, kiintopujotus). Peittoja ja mattoja valmistettaessa tuli kutoa kaksi kangasta, jotka ommeltiin yhteen.

Kangaspuut Turun museossa. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Suomalaiset kangaspuut (vipukangaspuut) alkoivat yleistyä maatioilla 1800-luvun lopulta lähtien. Niiden takapylväät ovat matalat, ja pylväiden välissä oleviin sivupuihin nojautuu keskipuu ja sille vipusteline. Niisiä liikutellaan vipusten ja välittäjäjärjestelmän avulla. Kahdeksalla niidellä voi kutoa monimutkaisempia ja johdettuja sidoksia. Suomalaiset kangaspuut ovat vähintään kolme kyynärää (n. 160 cm) leveät ja luha on usein kiinnitetty etupylväiden alaosaan (ns. alaluha). Penkki on yleensä erillään kangaspuista (K. Konsin, 1979, s. 29–33).

**Luomapuut. ERM EJ 220:14,
Viron Kansallismuseo**

1900-luvun alkupuolelta peräisin olevia kodeissa säilyneitä työvälineitä. Kangaspuiden käyttö keskeytyi viime vuosisadan jälkipuoliskolla, kun teollisesti valmistetut vaate- ja sisustuskankaat syrjäyttivät kotona kudotut materiaalit. 1950-luvun lopussa suositeltiin, että kouluissa opetettaisiin kodin somistamiseen tarvittavien esineiden kutomista. Kangaspuita käyttivät myös tekstiilitaiteilijat.

Uudelleen itsenäistyneessä Virossa ryhdyttiin herättämään henkiin vanhoja perinteitä. Useat vanhat kangaspuut (sekä yksinkertaiset että vipukangaspuut) ovat löytäneet paikkansa työpajoissa ja käsityöseuroissa. Hyvin hoidettujen kangaspuiden iällä ei ole merkitystä. Niillä kudotaan yleensä yksinkertaisia esineitä, ja käytettävää villalankaa ei valmisteta itse.

Tekstiilitaiteilijoiden, lampaankasvattajien ja matkailutilojen omistajien joukossa on kuitenkin todellisia villan ystäviä. Kun käsityölankaa valmistetaan myyntiin vain pieniä määriä tai tuotantomäärät ovat rajallisia, käyttöön on otettu työtä helpottavia laadukkaita työvälineitä, luopumatta kuitenkaan käsityöstä. Rumpukarstoja, nykyaikaisia rukkeja ja arvopuusta valmistettuja hyvin tasapainotettuja väärtinöitä valmistetaan Viron ulkopuolella. Tunnetuimpia yrityksiä ovat Ashford ja Louët. Viroa lähinnä oleva, pitkään kangaspuita valmistanut yritys on suomalainen Toika.

Seuraava vaihe ovatkin sähkörukit ja kangaspuut, joissa kutomiseen ja neuleen suunnitteluun käytetään tietokonetta.

Loimen luomisen eli loimituksen avuksi otettiin 1800-luvun loppupuolella **luomapuut**. Ennen sitä loimi luotiin seinään lyötyjen tappien avulla.

Luomapuiden ympärysmitta oli kahdeksan, kymmenen tai kaksitoista kyynärää, ja sen avulla voitiin laskea luotavan loimen pituus. Työn nopeuttamiseksi luotiin useita lankoja kerrallaan. Sekoittumisen välttämiseksi jokainen lanka juoksi omasta kerästään, jotka sijaitsivat lokeroitussa laatikossa (luomalaatikko). Jos lankoja oli enemmän kuin neljä, otettiin avuksi myös reiällinen luomalasta. (K. Konsin, 1979, s. 22–27)

Kuten rukkejakin, myös kangaspuita valmistivat 1800-luvulla mestarit, joilta niitä tilattiin. Tilauksesta tehtiin myös neulekampeja. Muut lisätarvikkeet pystyttiin tekemään kotona.

Kankaita kudottiin loppupalvesta, kun päivät olivat jo pidempiä ja aurinko paistoi. Ensin kudottiin pellavaiset materiaalit ja sen jälkeen villaiset. Köyhemmissä perheissä ei kudottu joka vuosi villaista kangasta. Ahkera kutoja kutoi päivässä yli viisi metriä tavallista kangasta. (K. Konsin, 1979, s. 47)

Nykyaikaiset työvälineet

Virosta löytyy vielä nykyäänkin vanhempia ihmisiä, jotka osaat karstata käsikarstoilla ja kehrätä rukilla ja jotka käyttävät siihen

Ashfordin sähköinen rukki ja väärttinät.
www.ashford.co.nz

Louëtin pystyrukki,
www.louet.nl

Saarenmaan lampaan villasta tehdyn langan luonnolliset väri. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Luonnollista lampaanvillaa on montaa eri sävyä: mustaa, valkoista, harmaata ja ruskeaa. Eri sävyjä voi sekoittaa, vaalentaa ja tummentaa erilaisia villoja yhteen karstaamalla. Vähintään kahta eri väriä käyttämällä saa melko monipuolisen tuloksen käytettävän tekniikan mukaan.

Jo esihistoriallisen ajan ihmiset halusivat juhlavammassa vaatteissaan (joissa heidät usein myös haudattiin) olevan hieman väriä. Vaatteita värjättiin Virossa 1800-luvun loppuun saakka pääasiassa kodin ympäriltä löytyvillä kasveilla. Villa värjättiin tavallisesti villana tai lankana, ja se värjäytyi paremmin kuin pellava. Suosituimpia värejä olivat sininen, punainen ja vihreä (Jüri Peets, 1998, s. 279). Kasveilla saatavat värisävyt ovat kuitenkin yleensä pehmeän pastellisia.

Sinistä väriainetta saatiin 1700-luvun Euroopassa värimorsingosta (*Isatis tinctoria*), jota kasvaa luonnonvaraisena myös Viron länsirannikolla (Ilves, s. 1). 1700-luvulla sen korvasi etelästä tuotu ja etukäteen käsitelty indigo (*Indigofera tinctoria*), jonka väriaine on periaatteessa samaa. Se muutettiin vesiliukoiseksi aineeksi vahvasti emäksisessä ympäristössä, joka saatiin aikaan virtsaa käyttämällä. Toisin kuin muut Virossa käytetyt kasvivärit, indigo on kyyppiväri eli se muuttuu ilman hapen vaikutuksesta takaisin liukenemattomaksi väriksi. Liemessä pidetty materiaali muuttui siniseksi vasta kuivuessaan (Jüri Peets, 1998, s. 291).

Punaista väriä saatiin ahomataran (*Galium boreale*) juurista. Mataranpunainen on lämmin ja tumma, hieman ruskean sävyinen punainen.

Vihreää sävyä voitiin saada esimerkiksi nokkosella tai kuismalla värjäämällä, mutta silloin siinä oli tavallisesti kellertävä tai haalistunut sävy. Kauniimpi sävy saadaan värjäämällä keltaiseksi värjättyä materiaalia siniseksi indigolla. Keltaisen värin lähteeksi sopivat useat kasvit, esimerkiksi koivunlehdet tai keltainen sauramo.

Kasvivärjätyt villat nostetaan padasta.

Kasvivärjäysprosessi alkaa värikasvien keruusta. Tuoreita kasveja ja lankaa otetaan vähintään yhtä paljon (painon mukaan), kuivatettuja kasveja enemmän. Tuoreet kasvit antavat enemmän väriä.

Värieliemi saadaan kasveja keittämällä, harvemmin liottamalla. Parasta on pehmeä vesi. Värien kiinnittämiseen käytetään puretusaineita (suolaa, etikkaa, soodaa, alunaa, kupari- ja rautavihtrilliä). Puretusainetta käytettäessä lankoja voidaan liottaa ennen värjäystä tai sen jälkeen puretusliemessä. Puretusainetta voidaan lisätä myös värjäysliemeen.

Värjäystulokseen saattavat vaikuttaa useat odottamattomat seikat kasvien kasvupaikasta ja kasvuvaiheesta aina villakuitujen ominaisuuksiin.

Kasvivärjätyt villat kuivamassa.

Kasvivärjätyistä langasta kudotut sukat näyttelyssä LUMO keskuksessa, Turku, Suomi.

Kuvat: Saaremaa Vill MTÜ

Nykyään vain todelliset villaharrastajat värjäävät kasveilla pieniä määriä käsityölankaa myyntiä varten. Kasvivärjäyksestä ovat kiinnostuneita myös historiakerhojen jäsenet ja ympäristöystävällisen elämäntavan kannattajat. Sellaisia kasveja, joita ei kasva Virossa, kuten värimataraa (*Rubia tinctorum*) tai väriresedaa (*Reseda luteola*), on mahdollista ostaa. Luonnossa kasvavia kasveja kerättyä ei saa kerätä kasvualuetta kokonaan tyhjäksi.

**Käsinkudotut huovat, värjätty väriresedalla
(Reseda luteola).**

**Käsinkudotut huovat, värjätty Brasilialaisella
puulla.**

Kasvivärjätty huovat kuivumassa auringonpaisteellisena talvipäivänä Suomessa.

Kuvat: Hannele Köngäs

Ohjeet

Milloin kerätä?

- lehtisilmujen puhkeamisesta siihen saakka, kunnes kasvi tulee täysimittaiseksi
- kukat kukinta-aikaan
- kuoret keväällä, kun kuori irtoaa helposti
- sienet, juuret ja hedelmät syksyllä.

Tuoreilla kasveilla värjättäessä sävystä tulee voimakkaampi. Tuoreita kasveja ja lankaa otetaan vähintään yhtä paljon (painon mukaan), kuivatettuja kasveja enemmän. Tulos riippuu monesta asiasta: keräysajankohdasta, kasvupaikasta ja niin edelleen. Paremmiin värjäytyvät villamateriaalit. Huom.! Sästä luontoa! Sävyt ovat pehmeitä. Kirkkaita sävyjä saa harvoin.

Valmistelut

Värjäysliemi: 100 g:aa hienonnettuja kasveja kohden mitataan 1 litra kiehuva vettä ja seosta keitetään tasaisella tulella 1 tunnin ajan (kuorta, juuria ja käpyjä kauemmin). Annetaan vetäytyä tunnin lämpimässä paikassa ja siivilöidään. *Jo värjäyslientä keitetessä joukkoon voidaan lisätä hieman puretusainetta – väristä tulee silloin kirkaampi.*

Muut mahdollisuudet:

- a) Liotetaan kasveja ennen keittämistä yhden vuorokauden ajan kylmässä vedessä.*
- b) Liemen voidaan antaa jäähtyä ja värjäys tehdään seuraavana päivänä.*
- c) Keitetään 20 minuuttia, siivilöidään, keitetään taimet uudella vedellä ja siivilöidään liemet yhteen.*

Puretus

Puretusaineet ovat lisäaineita, jotka parantavat värin irtoamista kasveista, auttavat sitä tarttumaan lankaan ja syventävät värisävyjä. Puretuksen voi tehdä ennen langan värjäystä, samanaikaisesti värjäyksen yhteydessä tai värjäyksen jälkeen. Tavallisimpia puretusaineita ovat aluna (apteekit, rakennustarvikemyymälät), kuparivihtrilli ja rautavihtrilli (puutarhamyymälät). Aluna ja rautavihtrilli eivät ole myrkyllisiä, mutta suojakäsineitä kannattaa silti käyttää.

Puretus langanvärjäystöpajassa.

Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Jämajan naiset, Saarenmaa, 1929. Kuva: Carl Oswald, Saarenmaan museo 3761:2554

Pohjoismaisissa maalaisperheissä kudottujen villakankaiden valmistustekniikka ja käyttötarkoitus ovat olleet aikojen kuluessa suhteellisen samanlaisia. Samaa voidaan sanoa myös matoista ja neuleista. Työvälineet, joiden hyötysuhde on entistä parempi (esimerkiksi rukki) ja muut uudistukset – luonnolliset ostovärit, aniliinivärit, painetut mallikaavat ja muut – ovat yleistyneet kaikkialla, kaukaisimmilla alueilla ehkä myöhemmin.

Jokaisella saarella on kuitenkin omat mallinsa. Se ilmenee tietyn tyyppisissä kuvioissa ja niiden yhdistelmissä (hameraidat, kirjoneulemallit), koristelutavoissa (reunat, nauhat) sekä esineiden valmistustavoissa.

Muhu

Virossa on kerätty Muhun ja Kihnun saarilta paljon museoesineitä ja suullista perinnettä. Muhulaisesta tekstiilikäsityöperinteestä on julkaistu laaja kokoelmateos Meite Muhu mustrid (Anu Kabur, Anu Pink, Mai Meriste; Saara kirjastus 2010). Seuraava lyhyt esittely on laadittu kyseisen materiaalin perusteella.

Jokaisen kansansirpaleen tekstiilikäsityön historia heijastuu heidän perinteisistä vaatteistaan. Muhun ja vironruotsalaisten kansallispuvuissa oli 1800-luvun puoliväliin saakka paljon yhtäläisyyksiä. Vuosisadan lopussa ryhdyttiin kutomaan kuuluisia **oranssipohjaisia hameita**. Myöhemmin oranssi vaihtui kirkkaaseen sitruunankeltaiseen. Yksinkertaiset pystyraidat vaihtuivat monivärisiin kuvioraitoihin, ja niiden kutomista varten luotiin vipukangaspuihin kahdeksanniisinen ja kahdeksalla polkusella kudottava sidos. Perinteisten kangaspuiden omistajat käyttivät poimintatekniikkaa tai kirjoivat raidat päälle sen jälkeen, kun kangas oli kudottu valmiiksi.

Värit olivat selkeitä ja kirkkaita: violettia, tummansinistä, kirkkaanvihreää, kirkkaanpunaista, sinivihreää, tummanpunaista ja kuuluisaa ”Muhun roosaa” eli kirkkaanroosaa. Kaksi viimeksi mainittua väriä luovat yhdessä oranssin ja mustan kanssa erityisen Muhulle ominaisen hehkuvan väriasteikon.

Muhulaiset sormikkaat tunnetaan kauniista koristekuvioistaan. Mustalla ja punaisella (oranssilla) neulottujen sormikkaiden malli koostui erilaisista kuvioaiheista. Ranneosan pääväri oli usein oranssi tai roosa, ja sitä koristivat kapeat moniväriset kirjontaraidat ja yleensä valkoiset kuvioaiheet. 1900-luvun alussa on neulottu myös sormikkaita, joiden tausta ja sormet ovat yksivärisiä ja kämmen- ja selkäpuolella on tavallisesti yksi kapeampi ja toinen leveämpi kuvioraita. Nämä kuviot ovat jo peräisin painetuilta kaava-arkeilta (linnut, eläimet, nimikirjaimet, ruusut jne.).

Käsineet kirsikanpunaisella taustalla (yksityinen kokoelma).
Kuva: Kaie Kesküla

Käsineet kirjailulla ruusukuviolla (Kokoelma Anu Sepp).
Kuva: Anu Sepp

Moniväriset Muhun käsineet (yksityinen kokoelma). Kuva: Kaie Kesküla

1900-luvun alkuun saakka neulottiin Muhulle tyypillisiä kirjoneulereunaisia puolisukkia (*kapetad*), joita käytettiin säärystimien kanssa. Puolisukat olivat aina valkoiset, ja sääriosaan oli kirjoneulottu kaksi suurta musta-oranssi-valkoista kannuksenpyörämotiivia. Vuosisadan vaihteen jälkeen puolisukkien tilalle tulivat hyvin värilliset **sukat** (nykyajan polvisukat). Sekä puolisukkien että polvisukkien teräosan kavennus oli neulottu siten, että muodostui selvä ero oikean ja vasemman sukan välille. Kuvioraitojen leveydellä ja järjestyksellä oli tietty järjestelmänsä. Samalta kaudelta löytyy myös sukkia, joissa on kirjailtu sääriosa.

Kirjailtu sukka,
ERM A 625:48//ab

Sukka Muhun kiemurakuviolla,
ERM A 563:2266//ab,
Viron kansallismuseo

Kudottu sukka
(Kokoelma Anu Sepp).
Kuva: Anu Sepp

Villapaidat (*vatt*) alkoivat yleistyä 1800-luvun puolivälissä. Yksivärisiä villapaitoja neulottiin sekä miehille että naisille nyppyneuleena (neulomattomia silmukoita ja patenttineuletta). Miesten villapaidat olivat joko tummapohjaisia tai valkoisia. Ne neulottiin kahtena kappaleena kahdella puikolla. Kauluksessa, helmassa ja hihansuissa oli kirjailuin koristellut kirkasväriset kangaskanttaukset.

1800-luvun loppupuolella alettiin neuloa oranssin- ja mustankirjavia kannuksenpyöräkuvioisia miesten villapaitoja. Vuosisadan loppupuolella tulivat naisten keskuudessa muotiin lyhyet, vartalonmyötäiset, tavallisesti tummapohjaiset villapaidat, joiden takakappaleen keskikohta oli hieman muuta paitaa pidempi. Kaulus ja leveä etumus oli tehty kirkkaasta kankaasta ja koristeltu nauhoin ja koristeompelein. Myös hihansuut olivat kirkkaat ja virkatut tai kirjoneuletta.

Naisten villapaita. ERM A 789:5

**Muhun miesten juhlatakki, ERM A 681:91,
Viron kansallismuseo**

Kuten hameissa ja lapasissa, myös Muhun peitoissa, joita käytettiin ennen kaikkea parivuoteen peitteenä, oli erilaisia tyyppejä. Kaikkien materiaalina oli villalanka. Upeita peittoja valmistettiin tavallisesti häitä varten. Vanhin peittotyyppi on täysvillainen ruudullinen lampaanruskea ja -valkoinen peitto. Sitä seurasivat 1800-luvun jälkipuoliskolla villakuteiset raidalliset peitot, joissa oli kirkasvärinen pohja. Leveämpiin raitojen väleihin kirjottiin ristipistokuvioita. Peittojen pohjat kudottiin 1900-luvun alussa yksivärisiksi tai täplikkäiksi ja koristeltiin sen jälkeen kokonaan ristipistokuvioilla.

1910-luvulta lähtien voidaan puhua jo kuuluisista **värillisistä kukkakirjailuista** peitoista. Niiden esikuvina ovat olleet oletettavasti Läänemaan kukkakirjailut peitot mutta myös merimiesten matkoiltaan tuomat huivit tai mantereella kartanoissa nähdyt sisustustekstiilit. Kukkakirjailuissa peitoissa oli alun perin vielä kirkasvärinen pohja ja tyylliteltyjä kasviaiheita. Myöhemmin yleistyivät tumma pohja (yleensä musta mutta myös kirsikanruskea, tummansininen tai -vihreä) ja rehevä värillinen kukkakirjailu, jonka jokainen kukka oli tunnistettavissa.

Suosituimpia kukkia ja kasveja ovat olleet unikat, ruiskukat, päivänkakkarat ja viljantähkät. Peittokangas kudottiin kotona kangaspuilla. Myöhemmin aikoina on käytetty myös ostokangasta.

**Perinteinen muhun matto,
kirjailtu 20. vuosisadan
lopussa. Yksityinen kokoelma.
Kuva: Kaie Kesküla**

Villalangasta valmistettiin myös pikkuesineitä. **Lautanauha** pysyi muhulaisten kansallispuvun osana pitkään. Vanhat lautanauhat saattoivat olla jopa 10 metriä pitkiä. Laudoilla kudotut reunusnauhat (hameenhelman koristeeksi) olivat esimerkiksi Saarenmaahan verrattuna leveitä (16–18 laudalla), ja niiden kuvio oli tavallista monimutkaisempi. 1900-luvun alun hameiden reunusnauhat olivat yksivärisiä, ja ne koristeltiin kukkakirjailuin.

Kirjailtu pirta (ylhäällä) ja kuviollinen pirta (alhaalla) oranssipohjaisissa hameissa Saarenmaan museossa. Kuva: Kaie Kesküla

Kansantanssijat Muhusta. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Kihnu

Kihnun saaren kulttuuri on omaleimainen. Huolimatta siitä, että lähin kaupunki on yksi Viron neljästä suurimmasta kaupungista eli Pärnu, kihnulaiset ovat pitäneet tiukasti kiinni vanhoista tavoistaan, muun muassa perinteestään käyttää kansallispukua. Suuntausta on myös tuettu vahvasti 2000-luvun alussa. Kihnun ja Manijan saaren perinnekulttuuri on otettu Unescon maailmanperintöluetteloon.

Kihnulaiseen kansallispukuun kuuluu villakuteinen hame, kirjovyö, puoli- ja pitkävartiset sukat sekä neulottu villapaita. Villan käsittelyssä, lankojen värjäyksessä ja niiden käytössä ovat säilyneet omat sääntönsä ja tapansa. Kihnulainen käsityömasteri Rosalie Karjam on kuvaillut niitä perusteellisessa kirjassaan *Elumõnu* (koostaja Svea Aavik, Kihnun kulttuuri-instituutti 2009), jota on käytetty myös seuraavan lyhyen esittelyn laadinnassa.

Kihnun **pystyraitaiset hameet** (*kört*) ovat peräisin 1800-luvun loppupuolelta. Yleisin väri on punainen, mutta vanhempien naisten hameissa voi olla punaista myös melko vähän, vaikkapa vain muutama lanka. Kuvio muodostuu kahden leveän kirjontaraidan säännöllisestä vuorottelusta. Kirjontaraidat ovat itsessään symmetrisiä, ja niiden välissä on tummansininen leveämpi raita. Surumekko on kokonaan musta tai sellainen, jossa on käytetty raitalankoja sinistä, mustaa, keltaista, vihreää, violettia tai valkoista – mutta ei yhtään punaista lankaa. Kaikkien kihnulaisten hameiden helmoissa on punainen palmikoitu nauha.

- 1-punane
- 2-roosa
- 3-roheline
- 4-hilla
- 5-valge
- 6-must
- 7-kollane
- 8-must & valge

Sprlik
Kihnu Lamsi k.
Djasa t.
Elisabet Leas (s. 1930)

Sprliku pikkus - 74cm
laius - 2.90
all polistatud punase lõngast parloga
üvalt sprlik krooditud.
joonistas Triin Siimer (JK-21)
Tööd etnograafia-praktika 1991 a.

Kihnun hame, ERM EJ 501:8

- 1-valge
- 2-lilla
- 3-t-sinine
- 4-roheline
- 5-h-sinine
- 6-must
- 7-kollane
- 8-must-valge

Sprlik / kört
Kihnu Lamsi k.
Djasa talu
Elisabet Leas
(s. 1930)

Sprliku pikkus - 69cm
laius - 2.90
kootud punast kadrusest
lõng värvit. sünt. värvidega
üvalt sprlik krooditud
all punane lõngast parl.

Ülps joonistatud
august 1991
Triin Siimer (JK-21)

Kihnun suruhame, ERM EJ 501:7, Viron kansallismuseo

Kihnun matto, kutoja Leida Türk, Aavan talo, Kihnun saari. Kuva: Selma Kase

Kihnun **peittoihin** on kudottu samanlaiset raidat kuin hameisiin. Väliraidan oikeimpana värinä pidetään violetta. Peittojen kudelankana on käytetty paksumpaa yksinkertaista lankaa tai jopa vanhoista esineistä purettua materiaalia.

Kihnulaisten naisten **sukissa** on ainutkertaisia yksityiskohtia, mutta ne on silti helppo tunnistaa. Ne ulottuvat hieman polven yli. Jokaisella sukan kuviomallilla voi olla oma nimensä, mutta kaikki neulojat noudattavat kuvioraitojen järjestystä ja värejä. Kihnulaisessa sukassa on valkoinen *polven yli* menevä osa, kolmesta suuremmasta ja toisinaan myös yhdestä kapeammasta musta-keltaisesta raidasta koostuva *kirjoneulevarsi* ja sen alla kapeana tummansinisena pitsineuleisena raitana *sukan hampaat*. Säären sivuissa kulkee ylhäältä kantapäähän ja terän kavennukseen saakka vikkelifraita.

**Kihnun naisten nilkkasukat,
kutoja Rosalie Karjam.
Kuva: Anu Sepp**

**Kihnun miesten nilkkasukat.
Kuva: Anu Sepp**

**Kihnun naisten sukat.
EVM E 247:67/ab,
Viron ulkoilmamuseo**

Sekä miesten että naisten puolisukat ja pitkät sukat neulotaan siten, että kuviokerroksen vaihtumiskohta jää säären sisäpuolelle.

Sukkalangan tulee olla erityisen valkoista. Sitä varten keritään talvella täysikasvuisen lampaan selkävillaa. Kihnun naiset tietävät, että kesällä aurinko on haalistanut villan kellertäväksi ja karitsan villa taas muuttuu karvaiseksi. Karitsan villa on kuitenkin pehmeää. Sen vuoksi se sopii hyvin lapasiin, erityisesti lasten lapasiin.

Kirjoneulelapaset neulotaan valkoisesta ja lampaanmustasta, **sormikkaat** valkoisesta ja tummansinisestä langasta. Sormikkaiden varsista neulotaan kirkkaanväriset, nirkkoreunaiset tai täplikkäät. *Vanhanmallisen*

lapasen varsissa on myös tietty kuviosommitelma: niissä on valkoinen pitsineulekerros, jota reunustavat puna-valko-mustalla langalla neulotut kirjoneuleraidat, joiden välissä on kihnulaista kierreraitoja (*Kihnu vits*). Kirjoneulesormikkaan sormet neulotaan kämmenosasta eroavalla pienikuvioisella kirjoneuleella. Kyseisiä kirjoneulemalleja käytetään myös miesten villapaitojen eli *troiden* neulomiseen.

Kihnun hansikas vanhan tyyllisillä manseteilla. ERM 1344, Viron kansallismuseo

Kihnun lapanen. Kokoelma Anu Sepp. Kuva: Anu Sepp

Kihnun valkoiset kintaat, kutoja Rosalie Karjam (Anu Seppin kokoelma) Kuva: Anu Sepp

Kihnun pienikuvioisesta *troista* on tullut Virossa pikemmin turistien keskuudessa suosittu miesten villapaita. Suurin osa Kihnun villapaidoista neulotaan nykyään koneella ja koristeet lisätään käsin. Aidon kihnulaisten *troin* neulomiseen tarvitaan tummansinistä ja valkoista lankaa ja lähes 15 puikkoa. Sitä neulotaan pyöröneuleena. Helmaan, olkapäihin, kaulukseen ja hihansuihin neulotaan toisenlaista neuletta ja sinne lisätään myös mataranpunaista lankaa.

Kihnulaisten miesten talvisiin töihin kuului hylkeenpyynti. Naiset neuloivat hylkeenpyytäjille yksinkertaisia **valkoisia villamyssyjä**, jotka oli neulottu aina oikein -neuleena. Se vedettiin talvihatun päälle, jotta hylkeet eivät huomaisi miehiä meren jäällä.

Mataranpunaista ja tummansinistä villalankaa käytettiin myös Kihnun naisten **kirjovöissä**. Kihnun kirjovyössä oli aina kaksi kuviota, toisin kuin muissa virolaisissa vöissä. Toinen niistä on ”*laikukas*” (vinoneliön tai tähden muotoiset kuvioaiheet) ja toinen ”*kynnellinen*” (kolmikulmaiset kuvioaiheet, vinojuovia on täydennetty pienillä nirkoilla eli kynsillä). Vyötä käytettäessä laitettiin aina kynnellinen puoli päällepäin ja kolmikulmainen kuviomalli tarkalleen keskelle selkää. Vyön leveys mitattiin lankojen lukumäärän mukaan. Leveässä vyössä oli yli 30 lankaa, ja se oli arvokas lahja – esimerkiksi morsiamelta tulevalle anopille.

Vyö, ERM 2550, Viron kansallismuseo

Perinteinen Kihnun villapaita. Kuva: Saaremaa Viili MTÜ

Hiidenmaa

Niin kuin muuallakin Viron saarilla, myös Hiidenmaalla naiset ovat käyttäneet 1840-luvulta 1900-luvun alkuun saakka pystyraitaisia puolivillaisia **hameita**. Ne olivat palttinasidoksisia, ja niiden loimi oli pellavaa ja kude villaa. Hamekangas oli siten molemmilta puolilta samanlainen.

Tätä muotia edeltänyt vanhempi hametyyppi oli toimikassidoksista mustaa kangasta. Hiidenmaan museon päävarainhoitaja Helgi Põllo arvelee, että mustaa hametta käytettiin jo Ruotsin-aikaisella Hiidenmaalla (1500-luvun loppupuolelta 1700-luvun alkuun).

Hiidenmaan neljän pitäjän hameet voidaan erottaa värien ja raitojen perusteella selvästi toisistaan. Kaikissa hameissa on tavallisesti punainen pohjaväri ja leveämmät raidat kuin muiden saarten hameissa. Hameiden helmassa on usein mustasta tai tummansinisestä verasta tehty 10 cm:n levyinen reunusnauha.

Juhlahameessa oli reunusnauhan ja hameen yhtymäkohdassa koristenauha. Etelä-Hiidenmaalla hameiden helman sisäpuolelle oli ommeltu pellavainen vuorinauha.

Erilaisia Hiidenmaan hameita (Hiidenmaan museon kokoelma) Kuva: Hanno Luukas.

Suruhameena tunnetaan yleisimmin hame, jossa on yhtä kapeita vaalean- ja tummansinisiä raitoja. Tummempia hameita, joissa ei ollut punaista väriä, käyttivät myös vanhemmat naiset tai rikkaammat lesket.

Nahkaa ja villalankaa käytettiin myös **tallukkaiden** (*pätakad*) valmistamiseen. Ne ovat Hiidenmaalla käytettyjä, tossuja muistuttavia jalkineita. Tallukkaiden niin sanottuna pohjauksena oli villasukka, joka asetettiin lestille tai sen puuttuessa kengän päälle. Sukan päälle ommeltiin usein käytettyjen vaatteiden paloista päällinen ja alle nahasta tai huovasta pohja. Tallukkaat olivat lämpimät ja kevyet, ja niitä käytettiin sekä sisällä että ulkona. Talvitallukkaiden päällinen ommeltiin lampaan nahasta ja pohja kotona parkitusta nahasta. Tallukkaat saattoivat olla köyhän väen ainoat jalkineet.

Päällysvaatteet ommeltiin Hiidenmaalla, kuten muillakin saarilla, kotona kudotusta toimikaskankaasta. Tävsivillainen kangas huovutettiin kangaspuista irrottamisen jälkeen tiheämmäksi. Saarten erikoispiirteenä

pidetään 1800-luvulla Hiidenmaalla, Vormsilla ja lisäksi joissakin Saarenmaan pitäjissä käytettyä vanhanmallista, oletettavasti ruotsalaisvaikuteista **päällyskaapua** (*laikuub*). Hiidenmaalla kudottiin sitä varten lampaanruskea kangas. Päällyskaapu oli avara talvinen päällysvaate, jota voitiin käyttää myös turkin päällä. Avaruutta antoivat vaateen selän keskilinjaan pääntien alle ommellut laskokset. Leveät hihat oli laskostettu, ja hihansuissa oli rannekkeet. Pääntien reunassa ja rannekkeissa käytettiin koristeina kirkasvärisiä verkakaistaleita. Edessä oli kiinnikkeenä pari hakasta. Tällaisen kaavun alle mahtui paksu hame ja jopa turkki. Myöhemmissä, kotikutoisesta kankaasta valmistetuissa pitkissä takeissa (*suurjäku*) oli jo vaikutteita eurooppalaisista vaatteista.

Naisten takki. ERM A 509:2162, Viron kansallismuseo

Naisten villapaita (*missjäku*) neulottiin ruskeasta, mustasta tai sinisestä langasta patenttineuleena. Se oli lyhyt ja vartalonmyötäinen, ja siinä oli veralla kantatut hihansuut, kaulus ja helma.

Päällysvaatteissa oli ulkonäön ja lämpimyyden vuoksi kaulukset. **Neulotut kaulurit** (*puslatid*) olivat tyyppillisiä juuri Hiidenmaalla. Ne olivat tummia ja yksivärisiä, ja ne oli neulottu villalangasta tiiviinä siksak-kuviollisena patenttineuleena. Voidaan olettaa, että niitä on neulottu jo koneella: neulekoneita tiedetään olleen esimerkiksi Muhussa jo 1800-luvun lopulla.

Kudotut kaulukset Hiinmaan museosta (HKM 2223:1 ja HKM 567A). Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Villasukat olivat Hiidenmaalla yksinkertaisia ja yksivärisiä, punaisia ja valkoisia. Suruvaatteiden kanssa käytettiin sinisiä tai mustia sukkaa. Erityispiirteenä voidaan mainita *kirjolangasta* eli pätkävärjätystä langasta neulotut sukat. Pätkävärjättyä lankaa on käytetty myös Hiidenmaan naapureissa Läänemaalla ja Muhussa. Tällaista lankaa saatiin sitomalla valkoinen lankavyöhyt useasta paikasta ohuella langalla tiukasti kiinni ja värjäämällä se vasta sen jälkeen.

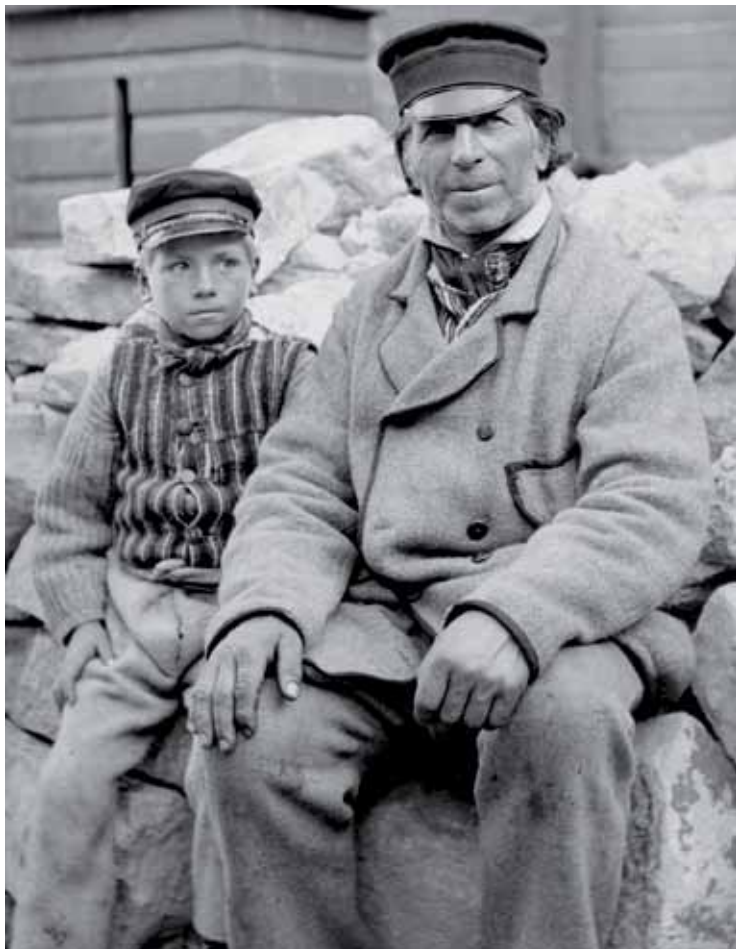
**Kintaat,
Hiinmaan Museon
kokoelma**

**Värjätystä langasta kudotut sukat. (HKM 594517).
Kuvat: Saaremaa Vill MTÜ**

Ruhnu ja Vormsi

Ruhnu ja Vormsi ovat kaksi pikkusaarta, joissa ruotsalaisvaikutteet näkyvät vaatteissa ja kulttuurissa selvemmin kuin muilla Viron saarilla.

Neulominen on ollut Ruhnussa arvostettua. Meri-ilmaston takia villavaatteita täytyi käyttää suurimman osan

vuodesta. Kaikki ruhnelaiset käyttivät päivittäisenä vaatekappaleena lampaanharmaata patenttineuleena neulottua **villapaitaa**, jollainen näkyy alla olevassa kuvassa olevan pojan yllä.

Viron saarille tyypillisiä villapaitoja tutkinut Riina Tomberg kuvailee kirjassaan *Vatid, troid, vamsad - silmkoelisi kampsuneid Lääne-Eesti saartelt* vähintään kolmea erityyppistä naisten neulepaitaa. Kaikille niille ovat tyypillisiä oikeilla ja nurjilla silmukoilla aikaansaadut neulekuviot hartioissa, helmassa ja sivuompeleissa. Kaikkein juhlavimmassa valkoisessa neulepaidassa – emännän juhlapaidassa – myös paidan etuosa oli kuvioitu oikeilla ja nurjilla silmukoilla. Nuorten neitojen puolijuhlava villapaita oli tummansininen, ja sen hihansuissa ja hartioissa oli valkoinen kuvio. Surupaita oli musta. Ruhnun perinteisissä villapaidoissa ei käytetty kirkkaita värejä.

Ruhnun kalastaja Thomas Ullis poikansa kanssa 1908, ERM Fk 494:33, Viron kansallismuseo

Kudottu takki, "rosa vamsa", Ruhnun museo. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Ruhnun pitsikäsine, kutoja Milvi Kitt.
Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Tyttöjen mekko, Vormsi. ERM A 509:2018, Viron kansallismuseo.

Vormsilla, kuten muuallakin, vaatteet ommeltiin täys- ja puolivillaisista kankaista. Värejä käytettiin siellä enemmän. Erityispiirteenä voidaan mainita naisten **jalkineet**: punaiset säärökset, joita käytettiin aina valkoisten sukkiensa kanssa. Villaiset **hameet** olivat lampaanruskeaa tai -mustaa kuderipsikangasta. Morsiamen puoleiset morsiusneidot ovat tietävästi käyttäneet häissä myös sinisiä hameita.

Alle seitsemänvuotiaiden pikkutyttöjen keltaiset mekot, joissa oli ohuita mustia juovia ja joiden yläosa oli koristeltu punaisella kankaalla, näyttivät varmasti kirkkailta naisten hameiden rinnalla. Mekoissa oli nappikiinnitys selässä. Myös pikkupojat käyttivät samanlaisesta keltaisesta tai sinisestä kankaasta valmistettuja takkeja, mutta ne olivat kapeampia ja niissä oli vastalaskokset takana ja sivuilla. Muualla Virossa tällaisia vaatteita ei tunnettu.

Vormsin neitoja. Kuva: Svenska Odlingens Vänner (SOV) arkistokokoelma

Saarenmaa

Saarenmaalla, kuten naapurisaarillakin, kasvatettiin paljon lampaita. Langan piti riittää sekä vaatekankaisiin että lapasten ja sukkieneulomiseen. Kodeissa kudottiin sekä puoli- että täysvil-laista kangasta. Viimeksi mainittua huovutettiin ja sitä käytettiin erityisesti päällysvaatteisiin ja miesten takkeihin.

Myös paikalliset vanhemmat **hameet** olivat mustapohjaisia ja tiheästi poimutettuja, mutta toisin kuin Ruhnussa ja Vormsissa, hameen helmaan kudottiin yleensä värillinen vaakaraitakuvio. Se saattoi olla joka pitäjässä erilainen, ja erityisen leveitä raitoja kudottiin Sörven niemellä. Hameen helmaan ommeltiin villalangasta valmistettu kapea lautanauha tai punottu re-unusnauha.

Hameeseen tehtiin vekitys ompelemalla 1–2 cm:n pituisilla pistoilla poimutuslangat koko hameen leveydeltä. Edestä hame jätettiin sileäksi. Poimutuslangat kiristettiin siten, että hame oli kova kuin lauta. Sen jälkeen hame käärittiin kostean puhtaan kankaan sisään ja asetettiin kovalle alustalle. Hameen päälle levitettiin uunista otetut, vasta paistetut leivät ja hame jätettiin kuivumaan aamuun saakka. Sillä tavalla vekeistä tuli kestäviä.

Ennen kokonaan kaupunkivaatteisiin siirtymistä Saarenmaalla käytettiin myös pystyraitaisia hameita. Väiraidat olivat melko tiheitä (Karma, Mustjala) tai sitten kaksi väriä vaihteli noin 0,5 cm:n levyisinä raitoina (Käräla, Kihelkonna).

Saarenmaalta ei löydy paljon neuleita, jotka herättäisivät erityistä huomiota. Lapaset ovat yleensä pienikuvioisia ja yksinkertaisia, sukat yksivärisiä. Villapaidoista voidaan mainita erikseen Jämajassa (Sörven pitäjä) käytetty valkoinen **naisten neulepaita**. Se on lyhyt, ja siinä on kauniit leveät hihat ja koristeena oikein-nurin-neuleena tehdyt kuvioraidat. Kaulus on kantattu kankaalla.

Jämajan poikkiraidallinen hame, ERM 6071,
Viron kansallismuseo

Naisten takki Jämajästä, ERM 12505, Viron kansallismuseo

Mustjalassa, jossa käytettiin tavallista lyhyempää hametta, naiset neuloivat myös valkoisia **sukkia**, joissa oli kuviollinen sääriosa. Samasta pitäjästä ovat peräisin myös **juhlasormikkaat**, joissa on leventyvä ranneosa ja reunassa hapsut. Miesten sormikkaissa oli tumman-sininen, naisten sormikkaissa valkoinen pohja. Sormikkaiden erikoisuutena ovat niiden kirjavat sormenpäät. Samanlaisia juhlasormikkaita on neulottu myös Valjalan ja Pühan pitäjissä, mutta niiden kuviot ovat hieman toisenlaisia.

Miesten kintaat Mustjalasta,
ERM 12363/ab

Naisten kintaat Mustjalasta,
ERM 1103/ab

Naisten kintaat Valjalasta.
Kokoelma ja kuva: Anu Sepp

Naisten ulkovaattetita Mustjalasta ja Ansekylästä.
19. vuosisata. ERM Fk 2887:169, Viron kansallismuseo

Villalankaa ja nahkaa käytettiin myös asusteiden valmistamiseen. Kuvassa molemmilla naisilla on **talvihattu** (*sariküll*). Tällaiset hatut olivat yleisiä koko Saarenmaalla 1800-luvulla. Talvihatun punainen pohja on sarkaa ja reunat ovat mustaa karitsannahkaa. Erot, jotka näkyvät myös tässä kuvassa, olivat hatun ”sarvien” muodossa sekä hatun kantotavassa.

Punaisesta villalangasta on neulottu myös upea **kaulahuivi**, jota nuorikko Mustjalasta pitää lampaanruskean pitkän takin päällä.

Raanuja on käytetty perinteisesti pitämään talon seinät lämpiminä ja siksi, että ne ovat kauniita. Kangaspuilla kudotut raanut olivat erityisen suosittuja. 1920-luvulla oli muodissa kuvioita raanut ristipistokuvioilla.

Ristipistokirjottu ryijy, Hilda Sörmusen kirjailema vuodesta 1920 vuoteen 1923. Ryijy on USA:ssa hänen tyttärensä seinällä. Helju Sörmus Droppan kokoelma. 150 cm leveä ja 275 cm pitkä.

**Yksityiskohta ryijyssä
käytetyssä ristipistiteknikasta.
Kuvat: Anu Sepp**

Ryijy, kokoelma Anu Sepp. Kuva: Alar Allas

Siihen, että jokaisen saaren käsityöperinteet ovat säilyneet omaperäisinä, voi olla monia syitä. Se saattaa johtua saarten eristyneisyydestä (Ruhnu) tai halusta erottua lähinaapurien joukossa (Muhu). Voimme kuitenkin nähdä muutoksia siinäkin. Se, mikä on vierasta, otetaan omaksi, sille annetaan oma luonne ja tyyli, ja siten syntyy uusi perinne. Kansantaide on ollut hitaassa mutta jatkuvassa muutostilassa, ja näitä muutoksia ovat vieneet eteenpäin luovat esivanhempamme.

Sörven nainen kutomassa vuonna 1913. Kuva: J. Pääsuke. 3429:67, Saarenmaan museo

Gotlannin kuvioperinteet

Birgitte Nygren

Gotlannissa käsityöissä ja taidekäsityössä käytetään pääasiallisina tekstiilimateriaaleina villaa ja lampaannahkaa. Lampaankasvatus sopii hyvin Gotlannin maiseisiin, ja se tuottaa hyvin. Gutelampaasta jalostetulla gotlanninlampaalla on kaunis nahka, ja sen lisäksi siitä saadaan hyvää villaa. Se on harmaata, kauniin kiiltävää ja pehmeää, eli erinomaista käsityömaterialia.

Villaa on jalostettu neuleita varten jo 1600-luvun lopulta lähtien. 1700-luvulla vietiin suuria määriä neuleita myös Ruotsin mantereelle. Neuleita valmistetaan myyntiin yhä edelleen, ja useat yksityishenkilöt ja yritykset saavat tulonsa neuleista, joita tehdään nykyään jo koneiden avulla.

Gotlannissa on runsaasti erilaisia perinteisiä neulemalleja. Hermanna Stengård keräsi paljon malleja 1900-luvun alussa.

Vuonna 1925 hän julkaisi kirjan Gotlannin neulemalleista. Hänen neulekokoelmaansa, johon kuuluu lapasia ja neulottujen vaatteiden koekappaleita, säilytetään Gotlannin läänin käsityöyhdistyksessä Visbyssä. Mallien kuvioaiheina esiintyy usein ruusuja ja erilaisia lehtiboordeja.

Gotlannin kansallispuku, kokoelma: Gertrud Bergbohm

Kudotut näytteet "Puolukanvarret"-kuviolla, Hermanna Stengårdin kokoelma, Gotlannin käsityöliiton Landska Huset.

1800-luvulla neulekuvioihin tulivat lampaat, jotka ovat rakastettuja lapasten ja sukkiin kuvioita yhä edelleen. Gotlantilaisia kuvioita ryhdyttiin käyttämään samaan aikaan myös koneneulonnassa, ja ensimmäinen yrittäjä oli Agneta Werkelin Yllettiikkeestä. Hänen innoittamana myös Boel Olaisson ryhtyi käyttämään gotlantilaisia kuvioaiheita omassa liikkeessään, jossa valmistui tekstiilisuunnittelija Pernilla Svenren avulla muodikkaita naistenvaatteita gotlantilaisia neuleperinteitä noudattaen.

Lampaantaljoja myytiin aluksi matoiksi mutta pian alettiin valmistaa myös turkistuotteita. Yllet toi 1980-luvulla markkinoille uudet muodikkaat turkit, joissa oli turkispuoli sisäpuolella. Se antoi turkille vaatteena "uuden elämän". Lampaantaljoista valmistettiin kuitenkin myös pienempiä tuotteita: tossuja, kintaita, hattuja, leluja ja pehmoeläimiä. Niissä turkispuoli oli käännetty ulkopuolelle, ja villan hopeanharmaa väri ja kiilto tekivät niistä persoonallisia.

Pernilla Svenren suunnittelema villapaita Boel Olaissonille. Lapanen perinteisellä "puolukanvarret"-kuviolla, Gotlannin käsityöliiton kokoelmasta, kudottu 1980-81.

Lapaset perinteisellä
Gotlantilaisella kuviolla.

Lapaset perinteisellä
Gotlantilaisella kuviolla.

Lapaset perinteisellä
Gotlantilaisella kuviolla.

Valkoinen lapanen "Visbyn lapanen"
Hermann Stengardin kokoelmasta,
1927. Kutsutaan tavalliseksi Visbyn
lapaseksi. Kuvat: Birgitta Nygren

Lisa Passvikin kutoma lapanen
1980-luvulta Gotlannin
käsityöliitolle.
Photo: Külli Bergholm

Käsineet 'Gammelgam'-kuviolla,
Gotlannin käsityöliiton kokoelma.
Tyypillinen 1980-luvulla ja myytiin
Gotlannin kaupoissa.
Kuva: Birgitta Nygren

Lapaset "puolukanvarret"-kuviolla,
kutoja Elin Lindgren, 1980-luvulta.
Kuva: Birgitta Nygren

Lapaset perinteisellä
Gotlantilaisella kuviolla.
Kuva: Külli Bergholm

Lapaset perinteisellä
Gotlantilaisella kuviolla.
Kuva: Külli Bergholm

Villaa on käytetty perinteisesti myös kankaankudonnassa, erityisesti verhoilukankaiden valmistamisessa. Verhoilukangas kudotaan villakuteella puuvillaloimeen. Kangas kudotaan siten, että kude on vallitsevana kankaan oikealla puolella. Verhoilukangas on raidallista, jossa harmaalla tai valkoisella pohjalla on erottuvia reunakoristeita. Valkopohjainen kangas oli hienointa, ja sitä kudottiin usein häitä varten, vieraiden käyttöön. Harmaaraitainen kangas oli tarkoitettu ennen kaikkea palvelijoille, rengeille ja piioille. Väri- ja raitakuviot olivat jokaisen kankaankutojan itse suunnittelema, ja eri variaatioita oli rajaton määrä. 1800-luvun loppupuolella kodeissa yleistyivät matot, jotka myös kudottiin itse. Kankaankutomistaito kukoisti, ja materiaalit ja tekniikat olivat hyvin monipuolisia. Tavallisinta oli neliniisinen kangas, mutta yksittäisissä tapauksissa mattoja kudottiin myös damastiteknikalla. Tuotteille olivat ominaisia materiaalin uudelleenkäytettävyys ja suuritöisyys.

Tyypillinen verhoilukangas, Gotlannin käsityöliiton kokoelma. Verhoilu valkoisella taustalla on "arvokkaampi" ja "halvempi", jota käyttivät naimattomat tytöt ja palvelijat, tummemmalla taustalla.

Kuva: Birgitta Nygren

Huovutus on myös yksi teknologia, jonka avulla villan moninaisia ominaisuuksia voidaan hyödyntää. Gotlannin läänin käsityöyhdistys alkoi tarjota 1990-luvulla erilaisia huovutuskursseja. Tekniikka kehittyi, ja gotlanninlampaan villa sopi hyvin hieman karkeampien kankaiden ja mattojen valmistamiseen. Barbro Lomakka on kehittänyt teknologiaa sekä muodon että tekniikan osalta, ja hänen muotoilunsa on saanut paljon tunnustusta. Gunilla Östbom aloitti erillisen huovutuskurssin yhteistyössä Gotlannin kansalaisopiston kanssa. Tällä hetkellä saarella toimii useita huovuttajia, joille käsityöt ovat apuna elannon hankkimisessa.

Maton on suunnitellut ja käsin huovuttanut Barbro Lomakka Gotlannin käsityöliitolle Birgitta Nygrenin johtamalle projektille jonka tavoitteena oli löytää uusia käyttömahdollisuuksia Gotlannin lampaanvillalle. Inspiraatio ja kuviointi tulivat Gotlannin riimukivistä.

Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

KreaTov symposium järjestetään joka kolmas vuosi Gotlannissa, Hemsén kylässä. Sen järjestää Gotlannin käsityöliitto. Osallistujat voivat oppia monenlaisia huovutustekniikoita ja villan käyttömahdollisuuksia, joita opetetaan erilaisissa työpajoissa ja luennoilla. Nämä kuvat ovat vuodelta 2012. Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Birgitta Nygren tervehtii vuoden 2012 KreaTov-osallistujia

Käsityöneuvonta Turunmaalla

Sonja Tobiasson

Åbolands hantverk rf (Turunmaan käsityö) kuuluu valtakunnalliseen TAITO-järjestöön kuuluvien käsityöyhdistysten verkostoon. Åbolands hantverk rf täyttää tänä vuonna (2012) 75 vuotta ja Gullkrona 50 vuotta. Juhlanäyttely pidetään kesäkuussa 2012.

Neuvonnan ja kudontatuvan ylläpitämisen lisäksi yhdistys pitää lasten ja nuorten käsityökoulua. - Käsityökoulu on ollut olemassa kohta 30 vuotta, ja Erna Elo aloitti käsityönkoulun ohjaajana vuonna 2005. Kesäisin järjestetään eriaiheisia käsityöleirejä. Erna tunnustaa, että lapsille ja nuorille on tätä nykyä tarjolla niin paljon erilaisia harrastuksia, ettei käsitöiden pariin ole kovin kovaa tunkua.

Neuvontatoiminnassa on kyse yhdistyksen apua käyttävien kutojien ja käsityöläisten opastamisesta. Yhdistys välittää materiaaleja ja sillä on pieni varastomyymälä käsityöläisiä varten. Nykyisin eniten valmistettavia käsitöitä ovat räsymatot, pellavaiset kaitaliinat, poppanatuotteet, nopeasti kudottavat ja nukatut villahuovat sekä pitkät pellavaverhot ja pellavakapat. Ernan omia suosikkeja ovat räsymatot, villamatot ja ryijyt. Erna haaveilee, että hän itse kehittäisi tai saisi jonkun muun kehittämään Parais-aiheisen ryijyn tai saaristoryijyn, jota myytäisiin ryijypakettina kotona valmistettavaksi.

Erna kertoo, että 1980-luvulla koettiin ryijybuumi, jolloin monia vanhoja turunmaalaisia ryijyjä rekonstruoitiin ja kudottiin uudelleen. Kuviot piirrettiin talteen, työ dokumentoitiin ja useita ryijyjä kudottiin paikallisilla kuviolla. Myös puoliryijyjä kudottiin. Puoliryijyssä vain osa kudoksesta on nukista muodostuvan kuvion peittämää. Esimerkki puoliryijystä on tulppaaniryijy.

Ryijyt eivät enää ole kovin suosittuja sisustuselementtejä. Ne eivät aina sovellu nykypäivän niukkaan ja vähäeleiseen sisustukseen. Kudontatuvalla kudottiin vuonna 2011 vain yksi ryijy. Se oli Gallen-Kallela-aiheinen.

Johtavan neuvojan Erna Elon tie käsitöiden pariin vei peruskoulun, Åbolands yrkesskolan ompelulinjan ja Pjukala folkhögskolan yksivuotisen kudontalinjan kautta Åbolands hantverkiin, jossa se on jatkunut 40 vuotta.

Puoliryijy tulppaani-kuviolla. Kuva: Sonja Tobiasson

Kansanopiston jälkeen hän pääsi ”juoksu-tytöksi” lastensuojelutalossa toimineeseen käsityöyhdistykseen. Samaan aikaan Kauppiaskadulle avattiin Gullkrona. Työ koostui osaksi loimien ja muiden tarvikkeiden pakkaamisesta kotona kutoville kutojille. Suomessa toimivat eri käsityöyhdistykset harjoittivat keskinäistä vaihtoa. Paraisilta saatettiin lähettää ns. ”köyhän miehen minkkejä” eli kudottuja ja nukattuja kaulaliinoja eri yhdistyksille muualle Suomeen, ja Paraisille puolestaan ostettiin tuohituotteita Itä-Suomessa toimivilta yhdistyksiltä. Toiminnan alkuaikoina yhdistys harjoitti myös pienimuotoista vientiä Saksaan. Kudontatuvalla eli ns. Sinisessä talossa Paraisten Vanhalla Malmilla joukko rouvia kokoontuu

Turunmaan käsityöseuran ”Sininen talo” Paraisilla.

Kuva: Sonja Tobiasson

Erna Elo valmistaa ryijyä nimeltä ”Porvoon tuuliviiri”.
Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

kutomaan tuotteita omiin tarpeisiin ja ystävilleen. He tulevat kudontatuvalla päivittäin koko vuoden ajan kesätaukoa lukuun ottamatta.

KnowSheep-hankkeen ja Åbolands hantverkin yhteistyön tuloksena syntyi näyttelyyn tilattu pieni ryijy. Ryijyn nimi on Porvoon viirikukko. Se toimitettiin ompelupakettina ja Erna ompeli sen kesällä 2012.

Valmis ryijy. Kuva: Rauno Träskelin.
Suomen Käsityön Ystävät

**Turunmaan alueen lapanen, Turun Museokeskus.
Kuva: Saaremaa Vill MTÜ**

Dragsfjärdin lapanen, jonka Berit Laine on lahjoittanut projektille. Kinnas on esikuva Turunmaan kintaalle. Kuva: Sonja Tobiasson

**Turunmaan alueen lapanen, kudottu 1888. TMM13271,
Turun Museokeskus. Kuva: MTÜ Saaremaa Vill**

**Lapanen Turunmaan alueelta. KA2800_20473,
Suomen Kansallismuseo.**

Sukat Turunmaan alueelta, kudottu 18. vuosisadan lopussa. vasen sukka TMM2784, oikea sukka TMM2783. Kuvat: Saaremaa Vill MTÜ

Ryijy hyöty- ja koriste-esineenä

Sonja Tobiasson

Ryijyt ovat perinteisiä käsitöitä ja vielä nykyäänkin tyypillinen artikkeli Turunmaan ja koko Suomen kodeissa. Ryijyt voivat olla villalangasta (nukkalangat) pellavaloimeen tai villakankaaseen sidottuja tai kangaspuissa pellavaloimeen kudottuja. Ryijyissä voi myös olla nukkia joko yhdellä puolella tai molemmilla puolilla. Entisaikoina ryijy oli enemmän hyötyesine kuin koriste. Käytössä oli erityisiä veneryijyjä (*vettaryor*), joiden avulla pysyttiin lämpiminä pitkällä venematkoilla. Ryijy oli arvokas tavara, jollainen oli joka veneessä. *Kustbygd*-kirjan mukaan Föglöstä vuodelta 1677 peräisin olevassa käräjäpöytäkirjassa on seuraava maininta: ”Syysmyrskyssä samana vuonna haaksirikkoutui 4 kalastusvenettä, jolloin 8 miestä menehtyi. Menetetyn tavarank joukossa mainitaan muun muassa 4 ryijyä.” (Lähde: *Kustbygd: Svenska litteratursällskapet i Finland. Folklivsstudier XIII.*) Myöhemmin aikoina ryijy on toiminut myös päiväpeitteenä ja myöhemmin seinäkoristeena.

Ryijyt ovat kalliita ostaa, ja suuret ryijyt on sen vuoksi esitelty näyttelyssä kuvakollaasina. Jotkin ryijyistä ovat esillä julkisissa rakennuksissa, joissa niitä voi käydä ihailmassa.

Kuva: Tatu Lertola

Paraisten kirkon alttarin luona oleva **vihkirijy** on dokumentoitu *Martha med i det mesta* kirjaan. Ryijy on Paraisten marttojen lahjoittama. Toisen puoliskon on solminut Paraisten Marttayhdistys ja toisen Pargas Marthaförening, minkä jälkeen puolikkaat on ommeltu yhteen. Vihkirijy on koristeltu ristein ja sormuksin, ja sitä käytetään, kuten nimikin kertoo, vihkimisen yhteydessä niin, että vihkipari seisoo sen päällä vihkitoimituksen ajan. Ryijy on vaaleansininen, ja sitä koristavat tasasakaraiset ristit ja lomittaiset sormukset.

Kuva: Tatu Lertola

Paraisten kotiseutumuseolla on useita ryijyjä. Kuva esittää kaksipuolista ryijyä, jonka nurjalla puolella on lyhyempi nukka.

Paraisten seurakuntakodissa on kaksi samanlaista vaaleaa ryijyä, jotka on kudottu Åbolands hantverkissä. Toisen ryijyn takapuolella on teksti, jonka mukaan ryijyt on lahjoittanut Paraisten ruotsinkieliselle seurakunnalle Marga Ljungqvist. Ryijyjen nimi on "Slöja", ja kuvion on suunnitellut Eva Mannerheim Sparre vuonna 1906.

Kuva: Tatu Lertola

Sadonkorjuuryijy on yksityisessä huoneistossa. Ryijy esittää sadonkorjuuta, naisia haravoiden ja miehiä viikatteiden kanssa. Alakulmaan on kirjailtu vuosiluku 1939. Ryijyn hennot värit selittyvät sillä, että se on tehty kasvivärjätystä langasta.

Kuva: Tatu Lertola

Marthakretsen på Ålön on teettänyt ja lahjoittanut De ungas vänner på Ålön -yhdistykselle ryijyn, joka koristaa nuorisoseurantalo Dalaskogin seinää. Ryijy esittää muutamien Ålössä sijaitsevien tilojen puumerkkejä, ja siihen on kudottu valmistusvuosi 1980.

Kuva: Sonja Tobiasson

Langankerimiskilpailu Saarenmaalla vuonna 1930. Kuva: Saarenmaan museo

Villa on ollut kautta historian eniten käytetty tekstiilimateriaali, ja villankäsittelytaitojen kehitys on liittynyt läheisesti kulttuurin yleiseen kehitykseen. Villa on materiaalina lämmintä, pehmeää, joustavaa, hengittävää, hyvin kosteutta imevää, lämpöä ja ääntä eristävää ja suhteellisen palonkestävää.

Nykyaikaisissa laboratorioissa ei ole toistaiseksi pystytty luomaan villan kanssa samanarvoista materiaalia, jolla olisi kaikki mainitut ominaisuudet. Siitä syystä on järkevää palata juurille ja kiinnittää enemmän huomiota tähän luonnonmateriaaliin, jotta voimme hyödyntää nykypäivänäkin sen ainutlaatuisia ominaisuuksia. Käytössämme on esivanhempiemme rikas käsityöperinne, ja on vain makuasia, keskitytäänkö nyt vanhoihin malleihin, käytetäänkö vanhoja tekniikoita, yritetäänkö kopioida museoista löytyviä esineitä vai luodaanko sen sijaan jotain täysin uutta kaikkeen edellä mainittuun nojautuen.

Jos keskitytään vanhojen tekniikoiden käyttöön, voitaisiin aloittaa langan kehruusta värttinällä. Tämä arkaainen tapa valmistaa lankaa on yksinkertaista ja meditatiivista työtä. Uskon, että jokaisella naisella on tämä taito sisimmässään. On vain kokeiltava. Värttinällä kehräämällä voi valmistaa hyvin erilaisia lankoja omien mieltymysten ja tarpeiden mukaan, esimerkiksi efektilankoja, joissa eripaksuiset villatupsut antavat langalle ilmeikkyyttä. Kehräämisen aikana erisävyistä villaa lisäämällä taas muodostuu kirjavaa lankaa. Ei kannata kilpailla tehdaslangan laadun kanssa vaan lähestyä asiaa luovasti.

Värttinä ja sillä kehrätyt langat.

Kangaspuilla valmistetusta kankaasta valmistettu laukku jossa kudottu sanka.

Kuvat: Katrin Kabun

Kun lanka on saatu kehrättyä värttinällä, siitä voi tehdä esimerkiksi täysin ainutlaatuisen nykyaikaisen neulehatun tai -liivin. Värttinälankaa voi käyttää myös muissa arkaaisissa tekniikoissa. Siitä voi kutoa esimerkiksi kaulaliinan, huovan tai vaikkapa laukkukankaan.

Arkaaisella neulakinnastekniikalla valmistetut kintaat ovat nykyäänkin mukavat ja kestävät, mutta ilmastossamme on kuitenkin vain vähän sellaista aikaa, jolloin tehdystä käsityöstä voi nauttia. Siksi neulakinnastekniikalla tai myös neulomalla tehdyt kintaat voisikin koristella kirjailuin ja käyttää niitä sen sijaan patakintaina. Villa on tunnetusti erittäin hyvä lämmöneristäjä, eikä se syty helposti. Ennen vanhaan ei yksinkertaisesti tuhlatu arvokasta materiaalia sellaiseen, mutta ajat ovat muuttuneet, ja kaunis käsityö saa olla esillä ympäri vuoden.

Neulakinnaskutominen Turun käsityömuseolla Suomessa.

Kuva: Saaremaa Vill MTÜ

Neulahuovutustekniikalla luotu tekstiili vanuttamisen jälkeen - muodostaa mielenkiintoisen pintarakenteen. Kansallisen kirjailukuvioin koristeltu unikintaat. Kuvat: Katrin Kabun

Neulominen on suhteellisen uusi villatyötekniikka, joka ajan mittaan syrjäytti täysin perinteisen neulakinnastekniikan. Tällä hetkellä emme voisi edes kuvitella omaa käsityöperinnettämme ilman kirjoneulekintaita ja -paitoja, koska ne ovat niin yleisiä. Neulominen on onneksi suosittua myös nykyään: lapaset, sukat, kaulaliinat, hatut, villapaidat ja useat muut neuleet ovat löytäneet paikkansa vaatekaapeissamme.

Koneella neulottu kaksoiskierre villapaita. Neulonnassa käytetään samanaikaisesti kahta erilaista villalangaa: sisäpuoli on neulottu pehmeästä, hienosta villalangasta (tummanharmaa) mikä tekee sisäpuolesta pehmeän, lämpimän ja ihoystävällisen, kun taas ulompi puoli on neulottu päällyskarvaa sisältävästä villalangsta jossa on tiheämpi kierre (valkoinen) mikä tekee ulkopuolen kestäväksi sekä vettä-että likaa hylkiväksi.

Kangaspuilla kutominen on yleistynyt kaikkialla maailmassa, ja se on suosittu tekniikka vielä nykyäänkin. Alun perin kudottiin pystykangaspuilla, mutta keskiajalla otettiin käyttöön vaakakangaspuut. Nykyajan huopa (vaippa tai peitto) on vanhin tekstiiliesine. Myös jokaisessa nykyajan kodissa voisi olla yksi täysvillainen huopa, jonka voi kietoa hartioille kylmään aikaan. Villalla on kyky imeä ilmankosteutta, joka reagoi villakuituun sisältyvän proteiinin kanssa tuottaen lämpöä. Siitä syystä villainen esine tuntuu heti lämpimältä ihoa vasten. Villakangas sisältää itsessään myös paljon ilmaa. Sitä on sekä villakuidussa, langassa että kudotussa tekstiilissä lankojen välissä. Villakangas on siten kuin eristekerros, joka pitää hyvin lämpöä.

Kangaspuilla kudottu huivi ja kangaspuista juuri irrotettu huopakangas.

Kangaspuilla kudottu hame jossa kude suomenlampaan, eestinlampaan ja gotlanninlampaan villaa.

Kuvat: Katrin Kabun

Villamattojen pehmeys ja lämpö välittyvät koko huoneen ilmapiiriin, ne toimivat lattiaeristeenä, ylläpitävät huoneen kosteustasapainoa ja parantavat akustiikkaa. Villamatto on helppo puhdistaa, sillä villakuidun rakenteen vuoksi se ei ime likaa sisäänsä. Jos taas matolle sattuu kaatumaan jotakin, minkäänlaista jälkeä ei jää, jos tahra käsitellään heti.

**Matto POHL, käytetty erilaisia tekniikoita - tuftattu pinta ja huovutetut pallot. Suunnittelija: Monika Järg.
Kuva: Jutta Kübarsepp**

**Mattoja, materiaalina huopaa, nahkanauhoja ja villalankaa.
Kuvat: Katrin Kabun**

Nykyaikaiset interiöörit – sekä julkiset tilat että kodit – on usein sisustettu minimalistiseen tyyliin ilman verhoja tai mattoja. Se on puolestaan luonut uuden ongelman: tilojen akustiikka kärsii kaiusta. Ylimääräisen kaiun poistavat tavallisesti juuri tekstiilimatot, verhot ja pehmeät kalusteet. Jos niitä ei ole, yksi vaihtoehto on käyttää villaisia paneeleja. Villa ei ainoastaan ole vain hyvä äänieriste, vaan se myös auttaa säätelemään huoneen kosteustasapainoa.

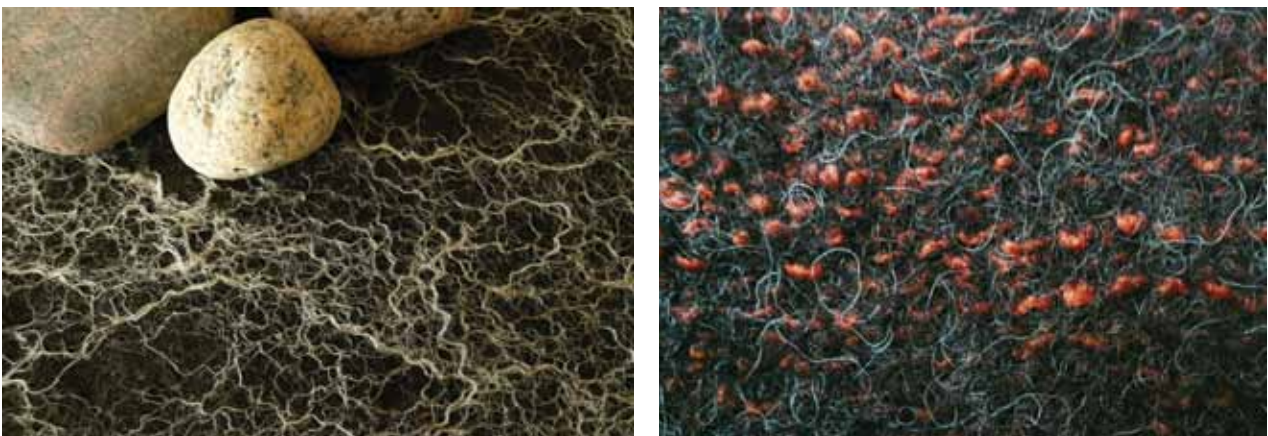
Barbro Lomakkan huovutetut seinäpaneelit. Kuva: Grasp Studio, Visby, Gotland

Yksi toisinaan esiin tuotu tekniikka on vanutus: valmiiksi neulotun tekstiilin mekaaninen käsittely lämmön ja kosteuden avulla. Jo neulakinnastekniikalla valmistettuja kintaita kutsuttiin monilla seuduilla vanttuiksi, sillä ne vanutettiin valmistuksen jälkeen, jotta niistä tulisi tiiviimmät ja siten lämpimämmät, vettä hylkivämmät ja kestävämmät.

Neulotut lapaset ja hattu vanutuksen jälkeen. Kuvio otettiin vanhimmasta eestistä löydetystä neuleesta (Jõugan hautapaikka) joka oli luultavasti lapasen mansetti.

Sekä vanutus että huovutus perustuvat villakuitujen takertumiseen toisiinsa. Se antaa monia mahdollisuuksia villan yhdistämiselle muiden kuitujen kanssa (silkki, pellava, puuvilla yms.). Siten voidaan muodostaa uusia ja mielenkiintoisia pintoja ja löytää villalle uusia käyttömahdollisuuksia.

Huopa, jonka pinta on silkkiä, villaa ja pellavaa, huovutettuja tekstiilinäytteitä.

Kuvat: Katrin Kabun

Villaa on aina pidetty arvokkaana materiaalina. Tiedetään, että maataloilla annettiin villalankaa palkkioksi naiselle, joka auttoi synnytyksessä. Märjamaalla on sanottu, että jos langanpätkä menee kolme kertaa sormen ympäri, sitä ei saa heittää pois. Sitä saatetaan tarvita vielä kolmenkin vuoden kuluttua. Myös meidän pitäisi arvostaa enemmän villaa materiaalina ja löytää villantähteille uusia käyttömahdollisuuksia. Joitakin esimerkkejä on esitetty alla.

Lajittelemattomia ja lajiteltuja lankajäämiä ja niitä kudottuja avaimenperiä.

**Huivi sekä lanka- ja villa jäänteet joista se on kudottu.
Kuvat: Katrin Kabun**

Villan elämänkaari ei kuitenkaan pääty vielä tähän. Huopumisominaisuutensa ansiosta käytetyn neuleen voi leikata vielä suikaleiksi, vanuttaa ja kutoa sen jälkeen kestäväksi räsymatoksi.

Kun valmis matto on käytössä loppuun kulunut, niin on hyvä tietää että matto on täysin biohajoava ja siten villa ei vahingoita luontoa.

8

Nykypäivän mallit perinneaiheiden ja luonnon inspiroimana

Karen Allas

Antiikin symbolien käyttö lisää kulttuurillista ilmaisu neuleisiin. Elsebeth Lavold on saanut vaikutteita viikinkiperinnöstään ja on luonut uuden palmikkokutomistekniikan havainnollistaakseen kuvioita riimukivistä ja muusta viikinkiesineistöstä. Nämä kuvat on otettu kesällä 2012 hänen töidensä näyttelyssä Ruotsissa.

Kuvat: Anu Sepp

Moderni neulottu muoti sisällyttää perinteisiä tyyliä ja elementtejä paikallisesta luonnosta. Nämä kuvat ovat Riina Tombergin 2013 kokoelmasta nimeltään kukat ja marjat, jota esiteltiin OmaMood muotinäytöksissä Viljandissa, Eestissä.

Kuvat: Riina Tomberg

Paikallisten ja luonnollisten kuitujen käyttämisestä on tullut trendi. Hiiu Villan neuleet on valmistettu paikallisista Hiidenmaan lampaanvillasta ja kehrätty langaksi saaren paikallisessa kehräämössä. Neuleet ovat värjäämättömiä ja sisältävät perinteisiä malleja. Kuvat: Hiiu Vill OÜ

Tämä huivi on kudottu kapeilla kangaspuilla kaksinkertaisen levyisellä kankaalla, inspiraatio on saatu Saarenmaan kaksinkertaisista ruudullisista huovista joita käytettiin muinoin morsiamien huiveina. Kutoja Ülle Sepp. Kuvat: Saaremaa Vill MTÜ

Huovutus on jatkuvasti kasvattanut suosiotaan yli koko itämeren alueen. On olemassa laaja valikoima tuotteita. Nämä värikkäät, kevyet huovutetut huivit on suunnitellut ja tehnyt Annika Grandelius, Ullverstanista, Gotlannista. Kuvat: Ullversta'n

Saarenmaan perinteiset kuviot löytävät uusia ilmaisuja uusien väriyhdistelmien ja luovien sovellusten kautta. Anu Seppin kansantieteen kiinnostus on inspiroinut malleja hänen neuleilleen. Kuvat: Anu Sepp

Nämä huovutetut tuotteet on tehnyt Eva Kyrklund, Villa Ylle:stä, inspiraationa saaristo. Pellinki, Suomi. Kuvat: Villa Ylle

Mareli Rannapin huovutetut luomukset heijastavat Saarenmaan luontoa. Kuvat: Mareli Rannap

Villaesineiden käyttöikä voi olla satoja vuosia! Asianmukaisesti hoidettuna vaatekappale tai peite säilyttää käyttötarkoituksensa, kauneutensa ja muotonsa.

On yleinen harhakäsitys, että villaesineitä tulee pestä usein. Se ei pidä paikkaansa. Villaesineitä ei tarvitse tuulettaa, harjata eikä laittaa auringonvaloon usein. On hyvä, jos voit laittaa villaesineet talvella muutamaksi tunniksi lumen päälle. Pakkanen tuhoaa kuidussa elävät kointoukat ja auringonvalo raikastaa vaatteen. Niin on toimittu useiden sukupolvien ajan kaikissa Itämeren alueen maissa. On otettava huomioon myös kuidun elastisuus. Jos vaatetta käytetään jatkuvasti, voi huomata, että sen muoto muuttuu. Villapaita muotoutuu usein käyttäjänsä muotoiseksi. Housuissa alkavat näkyä polvipussit, ja kyynärpään kohdat venyvät. Villapaitoja ei saisi ripustaa vaatepuulle, sillä silloin ne venyvät pitkiksi ja olkapäät menettävät muotonsa. Paras tapa on taitella villavaatteet siististi ja säilyttää niitä hyllyssä tai laatikossa.

Neuleet lumessa. Kuva: Anu Sepp

Villaesineiden peseminen

Jos neulottu vaate on hyvin likainen tai tahrainen, sen voi pestä varovasti käsin. Kemiallinen puhdistus ei ole tarpeen. Mittaa tarkasti mittojen mukaan valmistetut vaatteet ennen pesua. Se auttaa vaatteen muotoilussa pesun jälkeen. Älä käytä kuumaa vettä, jotta vaate ei kutistu! Älä venytä äläkä väännä märkää villaa, sillä kuitujen elastisuuden vuoksi vaatteen alkuperäinen muoto menee pilalle.

Liottaminen

Täytä amme tai suuri vati lämpimällä vedellä ja lisää mietoa saippuaa. Kaupasta löytyy erityisiä villanpesuaineita (Eucalan). Hien hajun neutraloimiseksi lisää veteen puoli kupillista laimennettua etikkaa. Laita vaate veteen ja painele sitä kevyesti, jotta se on kokonaan veden peitossa. Liota 10–15 minuuttia.

Huuhtelu

Kokoa vaatekappale varovasti ja puristele siitä ylimääräinen vesi pois. Älä väännä tai venytä. Laita vaate puhtaaseen lämpimään veteen ja painele se kevyesti veden alle. Käännä vaatekappale ja puristele sitä kevyesti. Purista vesi pois ja nosta vaate varovasti vedestä. Toista huuhtelu puhtaalla lämpimällä vedellä, kunnes saippua tai pesuaine on huuhtoutunut pois..

Rullaus

Puristele vesi pois ja aseta vaate tasaisella pinnalla olevan valkoisen pyyhkeen päälle. Rullaa neule pyyhkeen sisään, painele ja purista ylimääräinen kosteus pois.

Muotoilu ja kuivatus

Aseta vaate tasaiselle pinnalle paikkaan, jossa on hyvä ilmanvaihto, esimerkiksi metalliritilälle tai ohuiden puusäleiden päälle. Muotoile vaate kevyesti sitä kuitenkaan venyttämättä. Anna vaatteen kuivua luonnollisesti ja suojaa se auringonvalolta. Koska villa imee kosteutta, kuivuminen saattaa kestää useita päiviä.

Märät kankaat kuivuvat puutelineillä. Kuva : Anu Sepp

Koisuojaus

Koit ovat aina aiheuttaneet päänvaivaa käsityöläisille. On olemassa pari perusasiaa, jotka on hyvä tietää: koit pitävät hikisestä ja likaisesta villasta. Jos panet villavaatteet pidemmäksi ajaksi säilöön, varmista, että ne ovat puhtaita. Toinen mahdollisuus on tuulettaa niitä säännöllisesti. Täysikasvuiset koit eivät ole vaarallisia, ainoastaan toukat, jotka asuvat villakuiduissa. Toukat häviävät ääriämpötiloissa. Aseta vaatteet, joissa on koin toukkia, 48 tunniksi pakastimeen tai suoraan auringonvaloon. Pohjoismaisessa ilmastossa villavaatteet voi laittaa talvella lumen päälle.

Koit eivät pidä joidenkin kasvien tuoksusta. Koiden torjuntaan käytetään usein setripuuta ja katajaa. Sen vuoksi villaesineitä säilytetään setripuusta tehdyssä kirstussa. Myös kuivatulla laventelilla täytettyjä pusseja käytetään. Tästä teemasta puhui hiljattain tekstiilitaiteilija Anu Raud ETV:n Prillitoosi-ohjelmassa. Hän torjuu koita laittamalla villavaatteiden väliin appelsiinin kuoria ja hevoskastanjoita. Olen keskustellut ongelmasta kaikkien tapaamieni neuletaiteilijoiden kanssa. Yhtä, varmaa ratkaisua ei tunnu olevan. Yleisesti tiedetään, että villavaatteita kannattaa tuulettaa usein ja että ne tulee säilyttää puhtaassa pölyttömässä paikassa. Siten voimme suojella kallisarvoisia töitä ja vaalia perinteitä tulevaisuutta varten.

Kirjallisuutta

- Arheoloogiline kogumik. (1955). Muistsed asulad ja linnused. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus.
- Astel, Eevi, Eesti vööd, Ilmamaa, Tartu, 1998.
- Bergman, Ingrid, Rahvarõivad Rootsis, Boktryk Helsingborg, 2002.
- Buchanan, Rita, A Dyer's Garden; From Plant to Pot – Growing Dyes for Natural Fibers, Interweave Press, Loveland, Colorado, 1995.
- Bush, Nancy, Folk Knitting in Estonia, Interweave Press, Loveland, Colorado, 1999.
- Bush, Nancy, Folk socks, Interweave Press, Loveland, Colorado, 1994.
- Chapin, Marie-Therese, Thompson, Nigel, Cozannet, Wools of Europe, 2012, Atelier Laines d'Europe, 2012.
- Dyrmundsson, Olafur R./ Niznikowski, Roman, North European short-tailed breeds of sheep: a review, www.eaap.org/Previous_Annual_Meetings/2008Vilnius/Papers/published/33_Dyrmundsson%20Paper.pdf, 2008.
- Ekqvist, Maria, Textilier och textilarbete i storstugan i den åländska och västabiländska skärgården ca 1880-1920. <http://web.abo.fi/arkiv/etn/textil/textilier.pdf>
- Haavisto, Eeva, Finnish Mitten Book, WSOY, Helsinki, 2008 (originally published 1947)
- Jöeste, Kristi, Ehin, Kristiina, Ornamented Journey / Koristeltu Matka, Saara Kustantamo, Türi, 2012.
- Kaarma, Melanie, Voolmaa, Aino, Eesti rahvarõivad, kolm osa koos loigetega, Eesti Raamat, 1981.
- Kabur, Anu, Pink, Anu, Meriste, Mai, Meite Muhu mustriid, Saara Kustantamo, 2010.
- Kallam, Liisa, Tomasberg Liisa, Veskimägi, Liina, Taasleititud vilt, Ajakirjade Kirjastus, Tallinn, 2010.
- Karjam, Rosalie (Ärmä Roosi), Elumõnu, Kihnu Kultuuri Instituut, 2009.
- Karm, Svetlana, Piiri, Reet, Reeman, Vaike, Värvi, Ellen, Õunapuu, Piret, Pulmawärk, Eesti Rahva Muuseum, 2005;
- Kivilo, Liivia, Silmuskudumine, AS Mats, Tallinn, 1990.
- Kivilo, Liivia, Kindad, AS Mats, Tallinn, 1992.
- Kivilo, Liivia, Sokid, AS Mats, Tallinn, 1991.
- Klemola, M. Taimedega värvimine, Valgus, Tallinn, 1986.
- Konsin, K. Silmkoeesemed, Eesti rahvakunst I, kirjastus Kunst, Tallinn, 1972.
- Konsin, K., Kudumid, Eesti rahvakunst III, kirjastus Kunst, Tallinn, 1979.
- Kulle, Jakob, Swedish Patterns for Art Weaves and Embroidery, Redivia Publishing House, Stockholm, 2008 (originally published in 1892).
- Kuma, Helene, Eesti Rahvavaibad, kirjastus Kunst, Tallinn, 1976.
- Lathrop-Smit, Hermine, Natural Dyes, James Lorimer & Co., Toronto, 1978.
- Lavold, Elsebeth, Viking Patterns for Knitting, Trafalgar Square Publishing, North Pomfret, Vermont, 2000.
- Lehtinen, Ildiko, Punamäki, Anja, Neuleita, Suomen kansallismuseon suomalais-ugrilaisista kokoelmista, Museovirasto, Vammalan kirjapaino Oy, 1995.
- Lind, Vibeke, Knitting in the Nordic Tradition, Lark Books, Ashville NC., 1985.
- Linnus, H., Tikand Eesti Rahvakunstis 1, Põhja Eesti ja saared, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955.
- Luik, Heidi/ Ots, Mirja/ Maldre, Liina, From the Neolithic to the Bronze Age: continuity and changes in bone artefacts in Saaremaa, Estonia, <http://www.archoe.uni.wroc.pl/wgrb-2011/17.pdf>, Institute of Archeology University of Wroclaw, Wroclaw, 2011.
- Lundström, Catarina/ Skoglund, Wilhelm, Turning Wool into Gold – a small-scale opportunity for rural areas?, www.jamtli.com/core/files/Lundstr%F6m,%20Skoglund.pdf, Jämtland County Council Institute of Rural Development, 2010.
- Lutsepp, Elo, Tammis, Irina, Eesti kindakirjad, Tammeraamat, 2007.
- Magnusson, Magnus, Vikings!, E.P. Dutton, New York, 1980.
- Manninen, I., Eesti rahvariie ajalugu, Eesti Rahva Muuseum, 2009.

- Manninen, I., Eesti kindad, Etnograafilised monograafiad 2, Eesti Rahva Museum, kirjastusühistus Loodus, Tartu, 1927.
- Mitronen, Kyllikki, Vilkkumaa, Liia, Sukkasillaan, Sokkide väel, kirjastus Varrak, Tallinn, 2008.
- Oklahoma State University Department of Animal Science, Breeds of Livestock - Sheep: (*Ovis aries*), www.ansi.okstate.edu/breeds/sheep, website opened 1995.
- Pagoldh, Susanne, Nordic Knitting: Thirty-one Patterns in the Scandinavian Tradition, Interweave Press, Loveland, CO, 1991.
- Peets, Jüri, Muinasaja Teadus 5, Loodus, inimene ja tehnoloogia, Ajaloo Instituut, Tallinn, 1998.
- Piiri, Reet, Collection of Estonian Folk Costumes, Estonian National Museum, Schenkenberg OÜ .
- Piiri, Reet, Eesti kampsun, Eesti Rahva Muuseumi kogudest, Tartu, 2013.
- Piiri, Reet, Eesti rahva rõiva Ilu. The Beauty of Estonian Folk Costume, kirjastus Varrak, Tallinn, 2004.
- Piiri, Reet, Eesti talurahva ülerõivas 19.saj., OÜ Vali Press, 2007.
- Piiri, Reet, Estonian Gloves, Eesti Rahva Muuseum, Tartu, 2002.
- Piirsalu, Peep PhD/ Kalda, Hillar , Development of Estonian Breeds of Sheep and Goats <http://www.eau.ee/~vl/materjalid/eng09sheep.pdf>, Institute of Animal Sciences Estonian Agricultural University, Estonian Sheep Breeders Association.
- Pink, Anu, Kudumine, Saara Kirjastus, Türi, 2002.
- Pink, Anu, Teder, Kristi, Tikkimine, Saara Kirjastus, Türi, 2005.
- Põllo, Helgi, Hiiumaa Seelikutriibud, Hiiumaa Muuseum, 2006.
- Põllo, Helgi, "Hiidlaste kuued", ajakiri Käsitöö, talv, 2010.
- Raud, Anu, Kotli, Anu, Kiri Kari, Print Best, 2010.
- Raud, Anu, Rahvatraditsioonidest eesti kunstis /Folk Art Tradition in Estonian Art, Viljandi Kultuurikolledž, 2001.
- Reinholm, Vilma, Anu Raud, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002.
- Roos, Julika, Luhamaa, Liis, Villast lõngani, Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, Vali Press, Tallinn, 2012.
- Region Gotland, Gotland in figures 2011, www.gotland.se/1354, Bild and Reklam, Visby, 2011.
- Sihvre, Mare, Muhu tikand, OÜ Heili Kirjastus, Pärnu, 1998.
- Soone, Olga, Tikime, Valgus, Tallinn, 1988.
- Soorsk, Maret, Saare Maakonna Rahvarõivad, Saaremaa Rahvakultuuriselts koostöös Saaremaa Muuseumiga, Kuressaare, Vali Press 2008.
- Sopanen, Tuomas / Willberg, Leena, Ryijy elää – Suomalaisia ryijyjä 1778–2008. Varkauden taidemuseo, 2008.
- Steinberg, Maie, Rahvapärane tikand, AS Velle, 1992.
- Starmore, Alice, Book of Fair Isle Knitting, Dover Publications Inc., New York, 2009.
- Starmore, Alice, Scandinavian Knitwear, Bell & Hyman, UK, 1981.
- Summatavet, Kärt, Folk Tradition and Artistic Inspiration, University of Art and Design, Helsinki, 2005.
- Summatavet, Kärt, The Letters of Kihnu Roosi - My history, University of Tartu / Viljandi Cultural Academy, 2010.
- Taluwärk OÜ, Lammas eile ja täna, www.lambawark.ee, 2013.
- Tarvis, Laine, Saarte keha kate, Kataloog, Eesti Saarte Kogu, 2006.
- Thorsson, Edred, Runelore, Samuel Weiser Inc., York Beach Maine, 1987.
- Troska, Gea, Viires, Ants, Karu, Ellen, Vahtre Lauri, Tonurist Igor, Eesti Rahvakultuuri Leksikon, Eesti entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 2000.
- Uus, Ingrid, Mõned nopped kihnu näputööst, Viljandi kultuuriakadeemia, Viljandi, 2005.
- Viires, Ants, Vunder, Elle, Eesti rahvakultuur, Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, Tallinn, 2008.
- Viires, Ants, Eesti rahvapärane puutööndus, kirjastus Ilo, Tallinn, 2006.
- Vunder, Elle, Eesti rahvapärane taimornament tikandis, kirjastus Kunst, Tallinn. 1992.
- Värv, Ellen, Estonian Folk Costumes, Estonian Institute, Tallinn, 1998.
- Wikipedia, Gotland (sheep), [www.wikipedia.org/wiki/Gotland_\(sheep\)](http://www.wikipedia.org/wiki/Gotland_(sheep)), 2013.
- Wikipedia, Northern European short-tailed sheep, www.wikipedia.org/wiki/Northern_European_short-tailed_sheep, 2013.
- Willborg, Peter, Flatweaves from Fjord and Forest, published by David Black Oriental Carpets, London, 1984.

Organisaatiot

Viron Kansalliskulttuurikeskus

J. Vilmsi 55, Tallinn 10147, Estonia
+372 600 9291
e-mail: keskus@rahvakultuur.ee
www.rahvakultuur.ee

Kansankulttuurikeskus on Kulttuuriministeriön alainen kansallinen järjestö, mikä tukee Viron kansankulttuurin selviytymistä ja kehittämistä. Heidän sivustoilla on suuri kansankulttuuriin osallistuvien Viron järjestöjen, yritysten ja yksityishenkilöiden tietokanta.

Viron Kansantaide ja Käsiyöliitto

Pikk 22, Tallinn 10133, Estonia
+372 660 4772, +372 518 7812
e-mail: info@folkart.ee
www.folkart.ee

Tämä yleishyödyllinen yhteisö yhdistää alueellisia kansantaide- ja käsiyöjärjestöjä sekä yksittäisiä käsiyöläisiä, tarkoituksenaan säilyttää käsiyöläisyys kulttuurisena ilmiönä sekä toimeentulolähteenä. Liitto järjestää työpajoja ja suuria käsiyömessuja kuten Tallinnan Keskiäikapäivät ja Martinpäivän Messut. Näiden verkkosivuilta tapahtumakalenteri.

Viron Kansallismuseo

Veski 32, Tartu 51014, Estonia
+ 372 735 0400
e-mail: erm@erm.ee
www.erm.ee

ENM on kulttuurihistoriallinen kansatieteen suuntainen museo. Työ keskittyy Viron kulttuuriin, mitä täydentävät muut suomalais-ugrilaiset, erityisesti lähinnä pienet itämerensuomalaiset kansat. Museossa on laajat tietokannat, kokoelmia ja kirjoja.

Etno Tuba MTÜ

info@etnotuba.ee
www.etnotuba.ee
Tel. 6555398, Margit GSM 5524216

Yhteisö Tallinnassa, joka yrittää pitää hengissä vanhaa käsiyöperinnettä, kokoaa yhteen alan mestareita ja asiasta kiinnostuneita opiskelijoita.

Kuressaaren Alueellinen Koulutuskeskus

Kohtu 22, Kuressaare, Saaremaa 93812, Estonia
+ 372 452 4600
e-mail: info@ametikool.ee
www.ametikool.ee

Tämä koulu tarjoaa kolmivuotisen kokopäiväisen tekstiilityöohjelman, mikä kattaa käsiyöhistoriaa, materiaaleja, käytännön neulonta-, kudonta-, kirjonta- ja ompelutaitoa. Käsiyöopettajat ovat tyytyväisiä saadessaan jakaa tietoaan.

Hiidenmaan Käsiyöseura

Hiiu 1, Kärddla, Hiiumaa 92413, Estonia
+372 5244785
e-mail: hiiukasitoo @ gmail.com
www.hiiukasitoo.ee

Muhun Käsiyöseura "Oad ja Eed"

Liiva, Muhu, Saaremaa 94701, Estonia
+372 58509096
e-mail: oadeed@hotmail.ee
www.oadeed.ee

Vormsin Käsiyöseura

Hullo, Vormsi, Läänemaa 91301, Estonia
kristinarajando@gmail.com
+372 56616395

Kihnun Kulttuuritila – Kihnun tavaratalo

Linaküla, Kihnu, Pärnumaa, Estonia
+372 5071453
email: kihnukaubamaja@kihnu.ee
kultuuriruum@kihnu.ee+372 5344 3202
www.kultuuriruum.ee

Kihnun Kulttuuriopisto

+372 52 70078
e-mail: info@kihnuinstituut.ee
www.kihnuinstituut.ee

Ruhnun Kulttuuriaitta

Ringsu, Ruhnu, Saaremaa 93001, Estonia
+372 56929551
e-mail: kulli.vahi@gmail.com
www.rosavamsa.blogspot.com

Viron Lampaankasvattajain Liitto

Aretuse 2, Märja vald, Tartumaa 61406, Estonia
+372 742 2579, +372 53 309 406
e-mail: kontor@lammas.ee
www.lammas.ee

Kihnun Kansallinen Lampaankasvattajain Liitto

Õnnekivi talo, Männikuste kylä, Tõstamaa, Pärnumaa, Estonia
+372 53427359
e-mail: toomaarst@gmail.com
www.kihnumaalammas.eu

Syntyperäisen Vironlampaan Suojelu- ja Kasvatusseura

Sae tila, Uuri kylä, Kolga, Harjumaa 74602, Estonia
+372 5280054
e-mail: imbi@lahemaalammas.ee
www.lahemaalammas.ee
www.sites.google.com/site/eesestimaalammas

Hiidenmaan Karja- ja Lammasseura

Orjaku village, Käina parish, Hiiumaa 92114, Estonia
+372 5165600
info@dagen.ee

Suomen Käsi- ja Taideteollisuusliitto ”Taito”

Kalevankatu 61, FIN-00180 Helsinki, Finland
+358 (0)40 7525 160
e-mail: ktl@taito.fi
www.taito.fi

Yhdessä 20 alueellisen taideteollisuusyhdistyksen kanssa, Suomen Käsi- ja Taideteollisuusliitto muodostavat kansallisen Taito Groupin. Järjestö tarjoaa kursseja, työpajoja, käsityökouluja, näyttelyitä, tuotteita, materiaalien ja liike-elämän palveluita. Lähes kaikilla alueellisilla taideteollisuusyhdistyksillä on kauppa. Itse asiassa nämä yhdistykset perustettiin aikoinaan markkinoinnin työkaluksi liike-elämälle. Ne ovat Käsityömessujen ja muiden myyntitapahtumien pääjärjestäjiä Suomessa.

Varsinais-Suomen Käsi- ja Taideteollisuusliitto

Uudenmaakatu 1, 20500 Turku, Finland
+358 40 849 9641
e-mail: toimisto@taitovarsinaissuomi.fi
www.taitovarsinaissuomi.fi

Gullkrona - Turku (alueellinen käsityöyhdistyksen myymälä)

Nunnankatu 4, 20700 Turku, Finland
+358 (02) 469 5411
e-mail: gullkrona.fi@gmail.com
www.gullkrona.fi

Gullkrona – Pargas (alueellinen käsityöyhdistyksen myymälä)

Köpmansgatan 12, 21600 Pargas, Finland
Tel. shop +358 (02) 454 4065, Tel. office +358 (02) 454 4066
e-mail: gullkrona@parnet.fi
www.gullkrona.fi

Turunmaan Käsityökeskus

Klockarståget 5 and 8, 21600 Pargas, Finland
+358 (02) 458 3877
e-mail: taito.aboland@gmail.com

Åbo Akademi, Etnologinen arkisto

Tuomiokirkontori 3, FI-20500 Turku, Finland
+358 (0)2 215 4396, +358 (0)2 215 4982
e-mail: etnologiska.arkivet@abo.fi
www.abo.fi/institution/en/etnarkiv
Etnologinen Arkisto kerää erilaisia perinteihin liittyviä materiaaleja Suomessa, erityisesti Suomen ja Ruotsin alueilla. Arkisto koostuu kirjallisista materiaaleista, valokuvista, nauhoitetuista haastatteluisista, kartoista, piirustuksista, elokuvista ja videonauhoista. Se sisältää myös erityisiä arkistoja Suomen ja Ruotsin tekstiiliperinteestä. Aineistoa on saatavilla lähempää tutkintaa varten arkistosta.

Lumo-keskus

Koroisten Elävän Kulttuurin Liitto
Koroistentie 2, 20380 Turku, Finland
GSM +358 44 9074597
e-mail: koroinen@gmail.com
www.koroinen.org
Koroinen on historiallinen maatila lähellä Turun keskustaa. Kaupungin omistama maatila on paikallisille opiskelijoille kestävän ke-

hityksen ja ekologisen elämän keskus. Paikassa järjestetään käsi- ja taideteollisuuden, ekologisen rakentamisen, orgaanisen puutarhahoidon ja permakulttuurin kursseja ja työpajoja.

Luostarinmäen Käsityö museo

Vartiovuorenkatu 2, P.O. Box 286, 20101 Turku, Finland
+358 2 262 0350
e-mail: museokeskus@turku.fi, vapaa-aikatoimiala@turku.fi
www.museumcentreturku.fi

Ulkoilmamuseo tarjoaa tietoa Turun käsityöhistoriasta alkuperäisessä esiteolisessa ympäristössä. Näyttelyitä, tapahtumia ja työpajoja. Vuoden kohokohta on Käsityöpäivät elokuussa.

Skärgårdensin Lammaskerho Paraisilla

+358 400 528684
e-mail: info@skargardensfarklubb.fi
www.skargardensfarklubb.fi
Kerhon tavoitteena on suojella ja työskennellä lampaankasvatusta saaristoseudulla. Nettisivuilla on tietoa myytävistä lammastuotteista, tulevista tapahtumista, resursseja, linkkejä ja muuta.

Suomen Lammasyhdistys

PO Box 251, Vantaa 01301, Finland
+358 020-7472451
www.lammasyhdistys.fi

Finnsheep r.y.r.f.

+358 (0)40 482 5026
e-mail: pia.parikka@proagria.fi
www.finnsheep.fi
Tämä järjestö pyrkii pitämään suomenlampaan rodun puhtaana, tukitoimia rodun säilyttämiseksi ja toimia suomenlampaan kasvatusten yhdyssiteenä.

Paraisten Seurakuntayhtymä

http://www.ltsrk.fi/paraisten-seurakuntayhtyma
Kyrkoesplanaden 3, 21600 PARGAS
E-mail: pargas-parainen@evl.fi
+358 (0)40 3124 400

Paraisten Kotiseutumuseo

Storgårdsgatan 8, 21600 Pargas
+358 (0)2 458 1452
http://www.pargashembygdsmuseum.fi/fin/
E-mail: pargas.hembygdsmuseum@parnet.fi

Pargas Marthaförening

Margaretha Aller
Åskgränd 5, 21600 Pargas
Ruotsin Käsityöyhdistysten kansallinen liitto ”Hemslöjden”
Åsögatan 122, 11624 Stockholm
08-54 54 94 50
e-mail: info@hemslojden.org
www.hemslojden.org
Hemslöjden on kansallinen organisaatio, joka koordinoi Ruotsin alueellisia käsityöseuroja. Se tarjoaa kursseja, konsultointia, julkaisee kirjoja ja käsityölehteä ”Hemslöjd”.

Gotlannin läänin Käsiyöseura

Kopparsviksgatan 7, 62158 Visby

+46 0737-131131

e-mail: helenawottle@hotmail.com

+46 0498-21 71 60

e-mail: birgitta.nygren@hemslojd.org

Textil Gotland

www.textilgotland.net

Tämä on Gotlannin saarella asuvien aktiivisten ammattilaisten tekstiilitaide, kudonta, huovutus jne yhdistys. Sivusto sisältää pitkän listan jäsenistä ja heidän yhteystietonsa.

Skinnriket Gotland

Hejnum Graute 310, 624 38 Tingstäde, Gotland, Sweden

c/o Kjell Nilsson, mobil 070-471 29 99,

e-mail: graute@live.se

www.skinnriket.se

Gotlannin lampaankasvattajien taloudellinen yhdistys jotka lähinnä kasvattavat Gotlannin lampaita lampaantaljoja varten. Sivusto sisältää kartan jäsenet ja jokaisen heidän yhteystietonsa.

Ruotsinlampaan Kasvattajaliitto

c/o Maria Edman

Nybygget, Jorstorp, 514 55 Ljungsarp, Sweden

e-mail: info@faravelsforbundet.com

www.faravelsforbundet.com

Tämän kansallisen järjestön verkkosivuilla on 24 alueellisen lampaankasvattajien yhdistyksen ja tiettyjen lammasrotuseurojen linkkejä.

Gotlanninlampaan kasvattajien yhdistys

Katso yhteystiedot verkkosivuilla. www.faravelsforbundet.com/distrikt/7-distrikt/38-gotland

Gute Lammasyhdistys

Knoppetorp, 590 52 Nykil, Sweden

info@gutefar(.)se

www.gutefar.se

Ruotsinlampaan Yhdistys

Bondegatan 1A, Stockholm 11623, Sweden

e-mail: info@allmogefar.se

www.allmogefar.se

Maadjas

Õismäe tee 77-2, Tallinn 13515, Estonia

+372 53-416962

e-mail: maadjasmtu@gmail.com

www.maadjas.ee

Tämän järjestön tavoite on alkuperäisten kasvien ja eläinten säilyttäminen Virossa.

Estonian Seminatural Community Conservation Association

Struve 2, Tartu 51003, Estonia

+372 7428363

e-mail: pky@zbi.ee

www.pky.ee

The association aims to preserve traditional agricultural landscapes, seminatural meadows and pastures.

Yhdistys pyrkii säilyttämään perinnemaisemia, luonnontilaisia niittyjä ja laitumia.

Varsinais-Suomen perinnemaisemaliitto

Takalantle 4, FI-25250 Märynummi

c/o Iiro Ikonen

+358 500 609526

www.vspennemaisemat.net

KnowSheep projekti
www.knowsheep.eu

Tekijät

Anu Sepp
Saaremaan Villa ry, hallituksen
puheenjohtaja
Viron Etnografisen Seuran entinen
hallituksen puheenjohtaja Kanadassa
(Eesti Etnograafia Ring Kanadas)
Neulesuunnittelija

Sonja Tobiasson
KnowSheep hankkeen
koordinaattori Paraisilla

Karen Allas
Saaremaan Villa ry,
hallituksen jäsen
KnowSheep hankkeen koordinaattori
Saaremaa, Viro

Birgitta Nygren
Käsityökonsultti
Gotlannin läänin käsityöseurassa
"Hemslöjden"

Kaie Kesküla
Käsityönohpettaja Kuressaaren
alueellisessa koulutuskeskuksessa
Saarenmaalla (Ammattikoulu),
Viro

Katrin Kabun
Valmistunut Haapsalun
yliopistosta, käsityö- ja
teknologia-asiantuntija
Suunnittelija ja neuloja

Merike Sepp
Saaremaan Villa ry,
hallituksen jäsen
Sörven Villaveski villatehtaan omistaja
Saaremaa, Viro
Ompelija ja käsityöläinen

